

ΕΛΕΓΧΟΝΤΕ
Αθήνα6-10-2016

Ο Ελέγξας

ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΛΛΙΑΚΟΥ
Αρχιτεκτων Μηχανικός
ΔΑΔΜΜ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΑΛΑΟΠΟΥΛΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΝΙΚΗ ΣΑΛΕΜΗ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ

ΘΕΩΡΗΘΗΚΕ
Σύμφωνα με τους όρους της
απόφασης ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ / ΓΛΩΣΣΕ / ΔΑΔΜΜ
239344.....20367/3151/6-10-2016

Ο Προϊστάμενος της ΔΑΔΜΜ

ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΗΣ ΒΛΑΧΟΥΛΗΣ
Αρχιτέκτων Μηχανικός με Β' βαθμό

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Ι. ΜΟΝΗ ΑΓΙΩΝ ΦΑΝΕΝΤΩΝ
Σ Τ Η Ν Σ Α Μ Η Κ Ε Φ Α Λ Λ Η Ν Ι Α Σ
Μ Ε Λ Ε Τ Η Α Π Ο Κ Α Τ Α Σ Τ Α Σ Η Σ Τ Ο Υ Κ Α Θ Ο Λ Ι Κ Ο Υ
Κ Α Ι Τ Ο Υ Π Α Ρ Ε Κ Κ Λ Η Σ Ι Ο Υ Α Γ Ι Ο Υ Ν Ι Κ Ο Λ Α Ο Υ

Ν Ο Ε Μ Β Ρ Ι Ο Σ 2015

Τ Ε Χ Ν Ι Κ Η Ε Κ Θ Ε Σ Η

ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΙΝΟΣ, αρχιτέκτων - αναστηλωτής

ΣΤΑΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ Π. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ, Β. ΚΑΣΙΜΗΣ, Ν. ΠΑΠΑΗΛΙΟΥ, πολ. μηχανικοί

ΜΕΛΕΤΗ ΣΥΝΤΗΡΗΣΗΣ ΛΙΘΟΥ ΣΥΝΤΗΡΗΣΙΣ, έργα συντήρησης

ΕΙΔΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ δρ. ΣΤΑΥΡΟΣ ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, αρχιτέκτων - αναστηλωτής

Περιεχόμενα

Πρόλογος

A. Περιγραφή του μνημείου

A.1 Εισαγωγικά

A.2 Ιστορικά

A.3 Αναλυτική περιγραφή

B. Παθολογία - Διάγνωση

B.1 Κατάσταση διατήρησης – νεώτερες επεμβάσεις

B.2 Καταγραφή και αξιολόγηση προβλημάτων

Γ. Πρόταση

Γ.1 Αξιολόγηση

Γ.2 Στόχοι και αρχές της επέμβασης

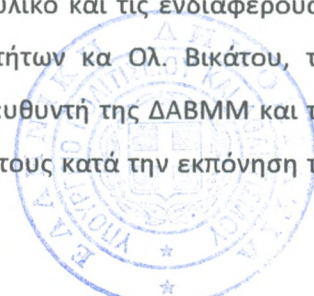
Γ.3 Προτεινόμενες επεμβάσεις

Πρόλογος

Αντικείμενο της παρούσας μελέτης αποτελεί η αποκατάσταση του καθολικού της μονής των Αγίων Φανέντων και του παρακείμενου παρεκκλησίου του Αγίου Νικολάου, που βρίσκονται στην ακρόπολη της Αρχαίας Σάμης στην Κεφαλονιά. Η ομάδα μελέτης αποτελείται από τον Γιώργο Νίνο, αρχιτέκτονα – αναστηλωτή ΕΜΠ, τους πολιτικούς μηχανικούς Παναγιώτη Παναγιωτόπουλο, Βασίλη Κασίμη και Νικόλαο Παπαηλίου και τις συντηρήτριες Ιωάννα Δογάνη, Αμερίμνη Γαλανού και Καλλιόπη Ιεσσαί. Για τις ανάγκες της μελέτης πραγματοποιήθηκε πλήρης αποτύπωση των μνημείων, τον Δεκέμβριο του 2014, με την συμβολή της τοπογράφου μηχανικού Ελευθερίας Τριάντου και την συνεργασία του αρχιτέκτονα-αναστηλωτή Γιάννη Σταυρόπουλου. Σημαντικό ρόλο συμβούλου σε θέματα τεκμηρίωσης είχε ο καθηγητής της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πανεπιστημίου Πατρών δρ. Σταύρος Μαμαλούκος, αρχιτέκτων – αναστηλωτής, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά για την πολύτιμη συμβολή του.

Η μελέτη ανατέθηκε τον Νοέμβριο του 2014 από την Ελληνική Εταιρεία Περιβάλλοντος και Πολιτισμού μετά από σχετική πρόσκληση εκδήλωσης ενδιαφέροντος. Ευχαριστίες οφείλονται τόσο στην Ελληνική Εταιρεία που ενέταξε στους στόχους της πολύπλευρης δραστηριότητά της την εκπόνηση μελετών αποκατάστασης των μνημείων της Κεφαλονιάς, όσο και στον χορηγό της μελέτης κ. Θανάση Μαρτίνο του οποίου η προσφορά υπήρξε καθοριστική για την υλοποίηση της παρούσας μελέτης. Για την συνδρομή τους σε όλα τα στάδια της μελέτης ευχαριστούμε θερμά τον κ. Παύλο Κρεμέζη και τον κ. Κωνσταντίνο Κουτσαδέλη, πρόεδρο και γραμματέα αντίστοιχα του Συμβουλίου Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ελληνικής Εταιρείας και τους αρχιτέκτονες κ. Άρη Ποζιόπουλο, κα. Καίτη Κρεμέζη και κα. Ιφιγένεια Γεωργοπούλου για τις πολύτιμες παρατηρήσεις τους. Σημαντική για την κατανόηση του μνημείου και της πρόσφατης ιστορίας του ήταν η συμβολή του π. Γεωργίου Αντζουλάτου, τον οποίο ευχαριστούμε ιδιαίτερα. Με μεγάλη γενναιοδωρία μας υποστήριξε και έθεσε υπόψη μας σημαντικά στοιχεία, καρπό της πολύχρονης έρευνάς του για την ιστορία του μοναστηριού. Ευχαριστίες οφείλονται επίσης στην αρχαιολόγο κα. Τένια Ρηγάκου και τον αρχαιολόγο κ. Αντώνη Γεωργίου που μας διέθεσαν εποπτικό υλικό από τις εργασίες της περιόδου 2004-2006 αλλά και στον κ. Δημήτρη Τόκκα για το εποπτικό υλικό και τις ενδιαφέρουσες πληροφορίες που μας παρείχε. Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τέλος την Έφορο Αρχαιοτήτων κα. Ολ. Βικάτου, την αρχαιολόγο της Εφορείας Κεφαλονιάς κα. Ελ. Παπαφλωράτου, τον κ. Θ. Βλαχούλη διευθυντή της ΔΑΒΜΜ και τον κ. Π. Μπίρταχα, προϊστάμενο του τμήματος μελετών της ΔΑΒΜΜ για την συνεργασία τους κατά την εκπόνηση της μελέτης.

Εικ. 1 Γενική αεροφωτογραφία της Σάμης και των αρχαίων ακροπόλεων (Google Earth).

A. Περιγραφή του μνημείου

A.1 Εισαγωγικά

Η Μονή των Αγίων Φανέντων βρίσκεται στην κορυφή ενός κατάφυτου λόφου με υψόμετρο 226μ., στα νοτιοανατολικά της Σάμης Κεφαλληνίας. Πρόκειται για τον λόφο «της Κυάτιδος», εκεί όπου άλλοτε βρισκόταν η νοτιοδυτική ακρόπολη της αρχαίας πόλης. Περιβάλλεται από τα τείχη της Σάμης που περιτρέχουν με συνολικό μήκος 3.400 μ. τόσο τον λόφο της Κυάτιδος όσο και τον μεγαλύτερο λόφο της βορειοανατολικής ακρόπολης, ο οποίος είναι γνωστός ως «Κάστρο» (εικ.1). Από το λόφο της Κυάτιδος εποπτεύονταν τα στενά μεταξύ Κεφαλονιάς και Ιθάκης αλλά και η ευρύτερη θαλάσσια περιοχή προς τα βόρεια. Σήμερα το οπτικό πεδίο από τον λόφο είναι περιορισμένο στον κόλπο της Σάμης προς τον οικισμό του Καραβόμυλου (εικ.2) καθώς στα νεώτερα χρόνια μετά τον σεισμό του 1953 ο χώρος της μονής δεντροφυτεύτηκε περιμετρικά με πεύκα.

Εικ. 2 Άποψη από το μοναστήρι προς τον κόλπο της Σάμης και τον οικισμό του Καραβόμυλου.

Εικ. 3 Γενική αεροφωτογραφία της Σάμης. Με κίτρινο περίγραμμα σημειώνονται τα όρια του κηρυγμένου αρχαιολογικού χώρου.

Το 1994 με την Υπουργική Απόφαση ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ43/36545/1887/08-08-1994 (ΦΕΚ 647/Β/26-08-1994) χαρακτηρίστηκε ως αρχαιολογικός χώρος η ευρύτερη περιοχή της αρχαίας πόλης της Σάμης (εικ.3), ενώ την επόμενη χρονιά με την ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/Α1/Φ06/22431/1258/09-05-1995 (ΦΕΚ 468/Β/26-05-1995) Υπουργική Απόφαση και την τροποποίηση του 2004 (ΥΑ ΥΠΠΟ/ΓΔΑΠΚ/ΑΡΧ/Α1/Φ06/18940/1182/3-3-2004 - ΦΕΚ 508/Β/5-3-2004) καθορίστηκαν οι ζώνες προστασίας του αρχαιολογικού χώρου.

Εικ. 4 Γενική αεροφωτογραφία της Σάμης. Με κίτρινο χρώμα σημειώνεται η διαδρομή από το λιμάνι της πόλης προς το μοναστήρι.

Η πρόσβαση στο μοναστήρι γίνεται μέσω ασφαλτοστρωμένου δρόμου μήκους 5,5 περίπου χλμ. από το λιμάνι της Σάμης, που φθάνει σε απόσταση λίγων μέτρων από την ανατολική πλευρά του μοναστηριακού συγκροτήματος (εικ.4). Εναλλακτικό τρόπο προσέγγισης της μονής παρέχει βατό μονοπάτι που ξεκινά 50 περίπου μέτρα πριν από την είσοδο του σύγχρονου νεκροταφείου της Σάμης και ανηφορίζει στο λόφο της Κυάτιδος.

Το μοναστηριακό συγκρότημα προσκολλάται σε τμήμα του αρχαίου τείχους, με μεγάλο ορθογώνιο πύργο. Πτέρυγες κελιών κατά την βόρεια, δυτική, νοτιοδυτική και νοτιοανατολική πλευρά διαμορφώνουν μία εσωτερική αυλή, στο νότιο τμήμα της οποίας υψώνεται το καθολικό της μονής. Η είσοδος στο μοναστήρι γίνεται μέσω πύλης που ανοίγεται στην νοτιοανατολική πλευρά του περιβόλου. Το καθολικό ανήκει στον τύπο της μονόκλιτης ξυλόστεγης βασιλικής, που είναι εξαιρετικά διαδεδομένος στα Επτάνησα.

Ένα μονοπάτι μήκους 100 μ. οδηγεί από την πύλη της μονής προς τα νοτιοδυτικά στο ναό του Αγίου Νικολάου (εικ.5). Πρόκειται επίσης για μονόχωρο ξυλόστεγο ναό, κοιμητηριακό της μονής που εξυπηρετούσε επιπλέον τις λατρευτικές ανάγκες του οικισμού Βίγλα.

Εικ. 5 Γενική αεροφωτογραφία της μονής Αγίων Φανέντων.

+ΑΝΑΚΑΙΝΙ
ΣΘΗΘΕΙΟΣΝ[ΑΟΣ]
Τ[Ω]Ν[Α]ΓΙ[Ω]ΝΦ[ΑΝΕ]ΝΤ[Ω]Ν+ΣΕ
Ρ[Α]Φ[ΕΙ]ΜΙ[Ε]Ρ[Ο]Μ[Ο]Ν[Α]Χ[ΟΣ]+Ζ[ΕΡ]Β[ΟΣ]
1633

Εικ. 6 Η κτητορική επιγραφή στον νότιο τοίχο του Καθολικού.

Εικ. 7 Η εικόνα των Αγ. Φανέντων από το τέμπλο του Καθολικού (σήμερα στον ενοριακό ναό της Σάμης).

A.2 Ιστορικά

Η μονή ήταν αφιερωμένη στους Άγιους Θεόδωρο, Γρηγόριο και Λέοντα, τα λείψανα των οποίων σύμφωνα με την παράδοση ευρέθησαν ή “εφάνησαν” σε κοντινό σπήλαιο. Η μνήμη των Αγίων Φανέντων τιμάται την Κυριακή των Αγίων Πάντων. Δεν είναι γνωστό πότε ιδρύθηκε η Μονή, έχουμε όμως ασφαλείς μαρτυρίες για την ύπαρξή της ήδη από τον 13^ο αι.¹, ενώ αρχιτεκτονικά μέλη προδίδουν την ύπαρξη ναού τουλάχιστον από τους μεσοβυζαντινούς χρόνους². Φαίνεται όμως πως η περίοδος ακμής του μοναστηριού ταυτίζεται με την περίοδο της Ενετοκρατίας. Αναφέρεται ότι το 1571 μετά την νικηφόρο έκβαση της ναυμαχίας της Ναυπάκτου ο Ενετός ναύαρχος S. Venier αφιέρωσε στην Μονή των Αγίων Φανέντων εικόνα της Παναγίας, που σήμερα φυλάσσεται στον ενοριακό ναό της Σάμης.

Το σημερινό καθολικό της μονής ανεγέρθηκε το 1633 όπως μαρτυρά ενεπίγραφη πλάκα τοιχισμένη στην νότια όψη του ναού (εικ.6). Σύμφωνα με την επιγραφή ο ναός ανακαινίστηκε από τον ιερομόναχο Σεραφεΐμ Ζερβό. Θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι η ανέγερση του νέου ναού ίσως να ήταν επιβεβλημένη μετά τους καταστρεπτικούς σεισμούς των αρχών του 17ου αιώνα³. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1654 χρονολογείται η δεσποτική εικόνα των Αγίων Φανέντων από το τέμπλο του καθολικού (εικ.7) φιλοτεχνημένη από τον Εμμανουήλ Μόσκο, ενώ την ίδια εποχή, στα μέσα του 17ου αιώνα, χρονολογείται και ο κοιμητηριακός ναός του Αγίου Νικολάου, που διασώζει ένα σπάνιο σύνολο τοιχογραφιών εκείνης της εποχής.

¹ Αντζουλάτος, Φανέντες, 184-185.

² Εκτός από το μαρμάρινο γλυπτό που επιστέφει την κτητορική επιγραφή της νότιας όψης υπάρχει αναφορά του Εφόρου αρχαιοτήτων Νικόλαου Γιαννόπουλου το 1922 για μεταφορά στο Μουσείο Αργοστολίου δύο μαρμάρινων παλαιοχριστιανικών γλυπτών από το δάπεδο του καθολικού και άλλων δύο διακοσμητικών παλαιοχριστιανικών γλυπτών. Τα μαρμάρινα γλυπτά χάθηκαν μετά το σεισμό του 1953 (Αντζουλάτος, Προφορικές παραδόσεις, 596-597).

³ Αντζουλάτος, Φανέντες, 189. Μαρτυρούνται σεισμοί κατά τα έτη 1622, 1627 και 1630.

Εικ. 8 Η μονή των Αγ. Φανέντων περί το 1812-1813. Λεπτομέρεια έργου του χαράκτη Jacques Lemerrier, στο Stackelberg, Otto Magnus von. *La Grèce. Vues pittoresques et topographiques*, Παρίσι, Chez I. F. D'Ostervald, 1834.

⁴ Αντζουλάτος, Φανέντες, 185.

⁵ Τσιτσέλης, 375. Η περιουσία της μονής περιέρχεται στο δημόσιο στα τέλη του 19ου αιώνα (1882).

⁶ Αντζουλάτος, Περιηγητές, 287.

Εικ. 9 (άνω) "Walls of ancient Samos, Cephalonia", έργο του Edward Lear. Στο βάθος αριστερά απεικονίζεται η μονή των Αγ. Φανέντων. (Lear, Edward. *Views in the Seven Ionian Islands* by Edward Lear, 1863).

Εικ. 10 (κάτω) Παραλλαγή του ίδιου θέματος, Edward Lear, 1848.

Εικ. 11 (δεξιά) Λεπτομέρεια της εικόνας 10.

Η μονή αποτελούσε πνευματικό και θρησκευτικό κέντρο της ευρύτερης περιοχής με μεγάλη περιουσία και έφτασε το 1678 να αποδίδει στους Βενετούς τη μεγαλύτερη φορολογική εισφορά από όλα τα 18 ορθόδοξα μοναστήρια του νησιού⁴. Σταδιακά, κατά τον 18ο αιώνα η μονή παρήκμασε και το 1805, διαλύθηκε με θέσπισμα της Ιονίου Πολιτείας⁵. Οι περιηγητές που επισκέπτονται τον 19ο αιώνα τη μονή την βρίσκουν σε κατάσταση αποδιοργάνωσης. Μας διασώζουν λίγες σημαντικές πληροφορίες για το μοναστήρι αλλά δυστυχώς δεν μας παρέχουν σχεδόν κανένα στοιχείο για την μορφή του καθολικού ή του παρεκκλησίου του Αγ. Νικολάου.

Ο Otto Stackelberg, που επισκέφτηκε την μονή των Αγίων Φανέντων περίπου το 1812, δημοσιεύει την παλαιότερη γνωστή απεικόνιση της μονής, έργο του χαράκτη Jacques Lemerrier (εικ.8). Αποτελεί άποψη του μοναστηριού από τα νοτιοανατολικά. Εκτός από τον ισχυρό περίβολο και τον ψηλό πύργο διακρίνεται το καθολικό, που καλύπτεται με δίρριχτη στέγη.

Όταν το 1814 επισκέπτεται το μοναστήρι ο Άγγλος περιηγητής Tertius Kendrick περιγράφει την κακή κατάσταση του καθολικού λέγοντας πως ακόμη και οι μοναχοί φοβούνται να μπουν στο ναό όταν ο καιρός είναι θυελλώδης⁶. Το 1848 επισκέπτεται την Κεφαλονιά ο Edward Lear. Σε έναν γνωστό έργο του απεικονίζει τα αρχαία τείχη της Σάμης και στο βάθος την μονή Αγ. Φανέντων (εικ.9). Σε μία από τις παραλλαγές του ίδιου θέματος (εικ.10-11) μας δίνει μια ξεκάθαρη εικόνα του μοναστηριού αλλά λόγω της οπτικής γωνίας δεν απεικονίζεται το καθολικό.

⁷ Αντζουλάτος, Περιηγητές, 291.

⁸ Αντζουλάτος, Προφορικές παραδόσεις, 597.

⁹ Τσιτσέλης, 376. Λίγα χρόνια πριν, το 1905 μαρτυρείται φωτιά στο εσωτερικό του ιερού κατά την οποία κάηκε μερικώς το τέμπλο και η εφέστια εικόνα του τέμπλου (Αντζουλάτος, Προφορικές παραδόσεις, 597-598).

Το 1870 ο Γερμανός ΑΙ. Warsberg αναφέρει, ότι ο μοναδικός μοναχός εργαζόταν στον κήπο εν μέσω των ερειπίων⁷, ενώ κατά τα έτη 1892-1894 εμφανίζεται να φροντίζει το μοναστήρι ο μοναχός Ιωαννίκιος (Ιωάννης Φαραντούρης) γνωστός ως Καλογερογιαννάκης⁸ από τη γειτονική μονή Αγριλίων.

Το 1901, ο ναός και τα κάποια κτίσματα της μονής ανακαινίσθηκαν με δαπάνη του Βαλλιανείου Κληροδοτήματος⁹. Δύο μικρά επισκευασμένα κελιά φιλοξένησαν την οικογένεια του Γρηγορίου και Σταυρούλας Φλωράτου που έζησε στο μοναστήρι από το 1914 μέχρι το 1946. Έκτοτε η μονή παραμένει εγκαταλειμμένη.

Ο καταστρεπτικός σεισμός του 1953 προκάλεσε εκτεταμένες καταστροφές μεταξύ των οποίων την κατάρρευση του καθολικού και του ναού του Αγ. Νικολάου.

Εικ. 12 Άποψη των αρχαίων τειχών και της μονής των Αγ. Φανέντων στο βάθος περί το 1895 (Αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος).

Εικ. 13 Η Σάμη περί το 1890. Στο ύψωμα διακρίνεται η μονή των Αγ. Φανέντων. (<https://www.facebook.com>).

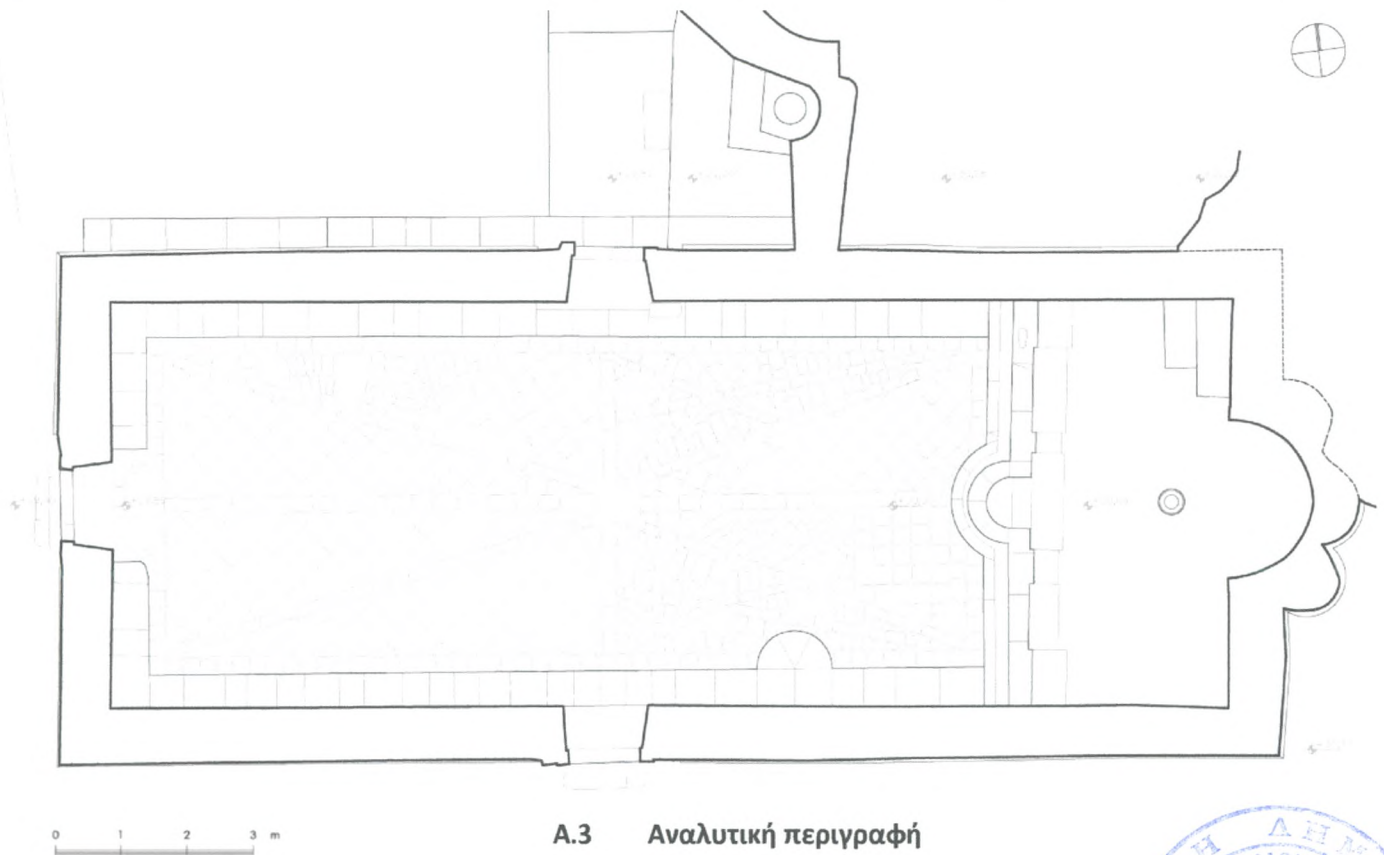
Εικ. 14 Η μονή των Αγ. Φανέντων περί το 1930.

Εικ. 15 Αεροφωτογραφία της μονής των Αγ. Φανέντων, 1937.

Εικ. 16 Η μονή των Αγ. Φανέντων αμέσως μετά τους σεισμούς του 1953.

Εικ. 17 Κάτοψη του καθολικού.

Εικ. 18 Άποψη του καθολικού από τα βορειοανατολικά.

A.3 Αναλυτική περιγραφή

A.3.1 Καθολικό

Πρόκειται για μονόκλιτη βασιλική εσωτερικών διαστάσεων 16,80 x 6,10 μ. και εξωτερικών 18,35 x 7,60 μ. Στην ανατολική πλευρά προεξέχει η ημικυκλική κόγχη του ιερού που εξωτερικά έχει την ιδιότυπη μορφή τριών εφαπτόμενων ημικυλίνδρων¹⁰. Δύο μικρότερες ημικυκλικές κόγχες εκατέρωθεν της αψίδας του ιερού και μία τρίτη στο ανατολικό άκρο της βόρειας πλευράς εγγράφονται στο πάχος του τοίχου. Η πρόσβαση στο ναό εξασφαλίζεται από τρεις θύρες στον άξονα της νότιας, δυτικής και βόρειας πλευράς αντίστοιχα. Δύο μεγάλα τοξωτά παράθυρα ανοίγονται σε κάθε μία από τις μακρές πλευρές εκατέρωθεν της θύρας. Ένα μικρότερο παράθυρο στο ανατολικό τμήμα της νότιας όψης αντιστοιχεί στο χώρο του ιερού βήματος. Ίχνη στην τοιχοποιία υποδεικνύουν ότι όμοιο παράθυρο ανοιγόταν στην αντίστοιχη θέση του βόρειου τοίχου, ενώ κανένα στοιχείο δεν παρατηρείται που να μαρτυρά την ύπαρξη παραθύρου στην κόγχη του ιερού. Από προφορικές μαρτυρίες γνωρίζουμε ότι στο αέτωμα της δυτικής τουλάχιστον πλευράς ανοιγόταν κυκλικός φεγγίτης.

¹⁰ Παρόμοια διάταξη έχει το καθολικό της μονής Στροφάδων που χρονολογείται το 1609.

Εικ. 19 Λεπτομέρεια της τοιχοποιίας.

Εικ. 20 Δυτικό άκρο του βόρειου τοίχου.

Εικ. 21 Επίκρανο δυτικής παραστάδας της νότιας θύρας.

Εικ. 22 Νότια θύρα.

Οι περιμετρικοί τοίχοι έχουν πάχος περίπου 0,75 μ. Είναι κτισμένοι από αργολιθοδομή με μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται πολλές λατύπες και πλινθία που συνδέονται με κονίαμα (εικ.19). Μεγαλύτεροι, λαξευμένοι λίθοι που προέρχονται από τα αρχαία τείχη έχουν χρησιμοποιηθεί στη βάση και στις γωνίες του ναού (εικ.20). Αξιοσημείωτο είναι το πλήθος των ακέραιων κεραμικών αγγείων που διακρίνονται ενσωματωμένα στο πάχος της τοιχοποιίας.

Τα ανοίγματα του ναού έχουν σε κάτοψη ελαφρά μείωση του πλάτους προς την εξωτερική παρειά των τοίχων, καλύπτονται με κολουροκωνικής μορφής χαμηλωμένα τόξα από λαξευτούς θολίτες και έχουν λίθινα εξωτερικά πλαίσια. Τόσο τα πλαίσια των θυρών όσο και των παραθύρων είναι τοξωτά, έχουν απλή μορφή και επιστέφονται από οριζόντιο γείσο με διαφορετικό κυμάτιο για τις θύρες και απλούστερο για τα παράθυρα. Ειδικά στα πλαίσια των θυρών τονίζονται με αδρή μορφή οι βάσεις των παραστάδων, τα επίκρανά τους (εικ.21) και το κλειδί του τόξου. Τα πλαίσια των παραθύρων φέρουν εξωτερικά περιμετρική πατούρα και εγκοπές πάκτωσης σιδερένιων εξαρτημάτων για την ανάρτηση ξύλινων εξωφύλλων. Μοναδικό διακοσμητικό στοιχείο των πλαισίων αποτελεί το κυμάτιο στα άκρα του οριζώντιου τμήματος στην ποδιά των παραθύρων και η αβαθής χάραξη ομόκεντρων κύκλων σε τυχαίες θέσεις. Πλήθος διάσπαρτων μελών από τα πλαίσια των ανοιγμάτων έχουν εντοπιστεί και αποτυπωθεί. Από το πλαίσιο του νότιου ανοίγματος του ιερού (εικ. 24) δεν σώζεται κανένα μέλος. Πιθανότατα πρόκειται για ορθογώνιο απλό πλαίσιο με αετωματική ή τοξωτή ανακουφιστική διάταξη πάνω από το οριζόντιο ανώφλι όμοια με εκείνη της θύρας του βόρειου τοίχου στο παρεκκλήσι του Αγ. Νικολάου (εικ.45).

Εικ. 23 Νότιο παράθυρο (ΠΝ2).

Εικ. 24 Νότιο παράθυρο ιερού (ΠΝ3).

Εικ. 25 Οριζόντιος κοσμήτης κάτω από τα παράθυρα (cordone).

Εικ. 26 Κοσμήτης τρίπλευρης διατομής στην νοτιοανατολική γωνία.

Εικ. 27 Κτητορική επιγραφή και ίχνη διακοσμητικής σύνθεσης πάνω από τη νότια θύρα.

Από τα **κουφώματα** δεν έχει σωθεί κανένα ίχνος εκτός από τις εγκοπές στερέωσής τους στις εσωτερικές παρειές των ανοιγμάτων, πίσω από το εξέχον πλαίσιο.

Οριζόντιος **κοσμήτης** (cordone) (εικ.25) περιτρέχει τις όψεις του κτηρίου σε ύψος περίπου 50 εκ. πάνω από τη στάθμη του δαπέδου στο εσωτερικό του ναού. Το τμήμα των τοίχων κάτω από το cordone εξέχει κατά 4 έως 5 εκ. από την εξωτερική παρειά της ανωδομής διαμορφώνοντας με αυτόν τον τρόπο τη βάση του κτηρίου που διακόπτεται από τα θυραία ανοίγματα. Ο κοσμήτης έχει σύνθετη διατομή και αποτελείται από δύο λίθινα μέρη με συνολικό ύψος 35,5 εκ. Το άνω τμήμα έχει ημικυκλική διατομή ενώ το κάτω διαμορφώνεται με δύο επιφάνειες μία κατακόρυφη, συνεπίπεδη με την εξωτερική παρειά της βάσης και μία κεκλιμένη. Δεύτερος κοσμήτης (εικ.26) διαθέει το ανατολικό τμήμα του ναού σε ύψος 3,60 μ. πάνω από τον κοσμήτη της βάσης. Έχει τρίπλευρη διατομή και περιτρέχει την ανατολική όψη του ναού και τμήμα των μακρών του πλευρών σε μήκος περίπου 2,50 μ. από την νοτιοανατολική και βορειοανατολική γωνία αντίστοιχα. Άγνωστο παραμένει αν αντίστοιχος κοσμήτης υπήρχε στο δυτικό τμήμα του ναού, η ανωδομή του οποίου είναι πλήρως κατεστραμμένη.

Άγνωστη είναι η μορφή της ανάγλυφης σύνθεσης πάνω από την νότια θύρα (εικ.27), από την οποία σώζονται μόνο τα ίχνη της επί της τοιχοποιίας. Πιθανόν να αποτελείτο από spolia ή άλλα διακοσμητικά μέλη που έχουν πλέον χαθεί. Η **κτητορική επιγραφή** που επιστέφει την όλη σύνθεση αποτελείται από μια μαρμάρινη πλάκα που φέρει ανάγλυφο σταυρό και πλαισιώνεται από spolia. Για την στέψη της έχει χρησιμοποιηθεί τμήμα επιστυλίου από μεσοβυζαντινό τέμπλο (εικ.28).

Εικ. 28 Λεπτομέρεια από την στέψη της επιγραφής.

Εικ. 29 Απομίμηση γωνιόλιθων στο αρχικό επίχρισμα της νοτιοδυτικής γωνίας του ναού.

Εξωτερικά η τοιχοποιία καλυπτόταν από **επίχρισμα** που άφηνε ακάλυπτα μόνο τα πλαίσια των ανοιγμάτων και τους κοσμήτες. Διακρίνονται δύο στρώματα επιχρίσματος. Στο αρχικό, που διατηρείται σε μεγάλο μέρος της νότιας πλευράς διακρίνονται στοιχεία που είχαν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση των όψεων του ναού. Το πρώτο αφορά στην απομίμηση γωνιόλιθων στο επίχρισμα που σώζεται στην νοτιοδυτική γωνία του ναού (εικ.29) και πιθανότατα θα κοσμούσε και τις υπόλοιπες γωνίες. Ένα δεύτερο στοιχείο διακόσμησης αποτελούν οι χαράξεις στο επίχρισμα που πλαισιώνουν τα ανοίγματα (εικ.30). Τα εγχάρακτα πλαίσια των παραθύρων έχουν αετωματική απόληξη, ενώ το πλαίσιο της νότιας θύρας περικλείει επίσης την διακοσμητική σύνθεση και την κτητορική επιγραφή πάνω από τη νότια θύρα. Στο επίχρισμα της δεύτερης φάσης δεν διακρίνονται ανάλογα διακοσμητικά στοιχεία, διατηρούνται όμως ίχνη του χρωματισμού (εικ.31). Παρατηρείται χρωματική διάκριση με έντονη ώχρα σε κατακόρυφες ζώνες πλάτους 55 εκ. στις γωνίες του ναού, σε μία οριζόντια ταινία που αντιστοιχεί στο ύψος του cordone και σε μία δεύτερη οριζόντια ζώνη στη βάση του κτηρίου 60 εκ. χαμηλότερα από το cordone. Υπολείμματα χρώματος εντοπίζονται και στην απόληξη των τοίχων κάτω από το γείσο της στέγης.

Εικ. 30 Νότιο παράθυρο (ΠΝ1). Διακρίνονται τμήματα του εγχάρακτου πλαισίου.

Εικ. 31 Βόρειο τμήμα δυτικής όψης. Σώζεται ο χρωματισμός κατακόρυφων και οριζόντιων ζωνών.

Εικ. 32 Βόρειο τμήμα της δυτικής πλευράς. Διακρίνονται τα διαδοχικά στρώματα των εσωτερικών επιχρισμάτων.

Εικ. 33 Κόγχη της πρόθεσης.

Εικ. 34 Η τράπεζα της πρόθεσης.

Στο εσωτερικό επίχρισμα διακρίνονται τρία στρώματα από τα οποία τα δύο πρώτα, που εντοπίζονται και πίσω από την βάση των στασιδίων, φέρουν ίχνη χτυπήματος με αιχμηρό εργαλείο για την επίτευξη καλύτερης πρόσφυσης της νεώτερης στρώσης.

Στον χώρο του ιερού βήματος τόσο η κεντρική αψίδα όσο και οι πλευρικές κόγχες φέρουν απλής μορφής **λίθινο τοξωτό πλαίσιο**, πολλά από τα μέλη του οποίου βρίσκονται διάσπαρτα στο ναό. Για την **τράπεζα της πρόθεσης** έχει χρησιμοποιηθεί ενεπίγραφη λίθινη πλάκα με εγχάρακτο σταυρό (εικ.34) που χρονολογείται στη μεσοβυζαντινή περίοδο. Η **Αγία Τράπεζα** αποτελείται από ορθογώνια λίθινη πλάκα που σώζεται σε θραύσματα (εικ.35) και στηριζόταν σε κίονα, ο οποίος δεν βρίσκεται στον ναό. Στην αρχική της θέση, ενσωματωμένη στο δάπεδο του ιερού, διατηρείται η λίθινη υποδοχή του κίονα.

Το **δάπεδο** του κυρίως ναού είναι επιστρωμένο με κεραμικά πλακίδια και λίθινες πλάκες σε μία σύνθετη διάταξη από κάθετες και διαγώνιες ζώνες που σχηματίζουν τριγωνικά διάχωρα. Στο κέντρο της σύνθεσης βρισκόταν μαρμάρινη ανάγλυφη πλάκα της παλαιοχριστιανικής περιόδου που μεταφέρθηκε το 1922 στο αρχαιολογικό μουσείο του Αργοστολίου και δεν σώζεται πλέον (βλ. παραπάνω). Στη θέση της έχει τοποθετηθεί απλή λίθινη πλάκα (εικ.36). Τις τρεις πλευρές του κυρίως ναού περιτρέχει βαθμίδα ύψους 14 εκ. και πλάτους 55 εκ. που αποτελεί την **βάση των ξύλινων στασιδίων** για τα οποία δεν έχουμε κανένα στοιχείο. Η συνεχής αυτή βαθμίδα διακόπτεται μόνο στο άνοιγμα της δυτικής θύρας. Μία ημικυκλική διεύρυνση στην νότια πλευρά διακρίνει την θέση του δεσποτικού θρόνου.

Εικ. 35 Πλάκα της Αγίας Τράπεζας.

Εικ. 36 Κεντρικό τμήμα του δαπέδου.

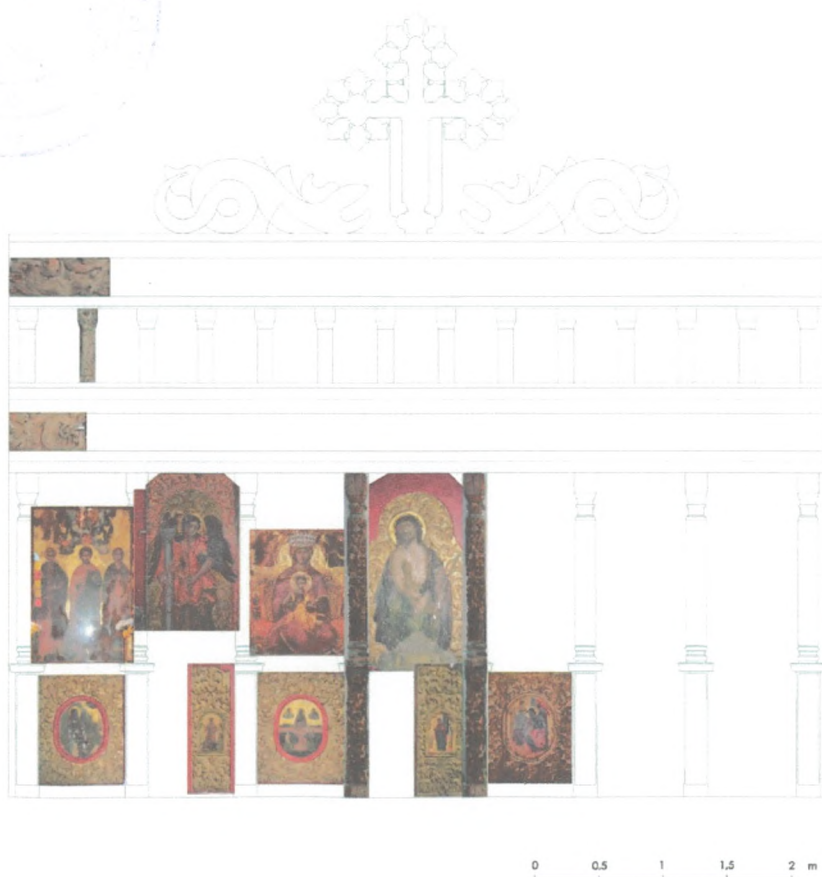
Εικ. 37 Οι λίθινες βαθμίδες του ιερού.

¹¹ Τα σπαράγματα και τις εικόνες του τέμπλου μας υπέδειξε ο π. Γεώργιος Αντζουλάτος, τον οποίο ευχαριστούμε θερμά.

Το δάπεδο του ιερού, που είναι υπερυψωμένο κατά τρεις βαθμίδες, αποτελείται από μεσαίου ή μικρού μεγέθους σπαράγματα διαφορετικών ψηφιδωτών δαπέδων της παλαιοχριστιανικής εποχής και σήμερα έχει καλυφθεί με χαλίκι από την αρχαιολογική υπηρεσία. Οι βαθμίδες του ιερού είναι λίθινες (εικ.37).

Από το ξύλινο τέμπλο του ναού (εικ.38) έχουν διασωθεί και φυλάσσονται στη μονή Αγριλίων δύο ακέραιοι κίονες, ενώ ένας κιονίσκος από το δωδεκάορτο και θραύσματα του επιστυλίου έχουν ενταχθεί στο τέμπλο του καθολικού. Δύο θωράκια, δύο βημόθυρα και ο πίνακας που έφρασε την Ωραία Πύλη φυλάσσονται στον ναό της Παναγίας του Λουτρού, ενώ στον ενοριακό ναό της Σάμης φυλάσσεται ένα ακόμη θωράκιο αλλά και δύο από τις δεσποτικές εικόνες του τέμπλου, η εικόνα των Αγίων Φανέντων και της Παναγίας¹¹.

Ο ναός στεγαζόταν με δίριχτη ξύλινη στέγη από την οποία δεν σώζεται κανένα στοιχείο εκτός από τις δοκοθήκες στον νότιο τοίχο (εικ.39). Εξωτερικά καλυπτόταν με κεραμίδια βυζαντινού τύπου κάποια από τα οποία διατηρούνται ακόμη στην απόληξη του νότιου τοίχου. Η αρχική στέγη του ναού βρισκόταν περίπου 30 εκ.

Εικ. 38 Αναπαράσταση του τέμπλου.

Εικ. 39 Εσωτερική παρειά του νότιο τοίχου. Διακρίνονται οι δοκοθήκες της ξύλινης στέγης.

χαμηλότερα, όπως μαρτυρούν τα αποτυπώματα των κεραμιδιών στο αρχικό εξωτερικό επίχρισμα (εικ.40-41). Σε μεταγενέστερη οικοδομική φάση οι εξωτερικοί τοίχοι υπερυψώθηκαν και κατασκευάστηκε νέα στέγη και το δεύτερο στρώμα του εξωτερικού επιχρίσματος. Εσωτερικά, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες υπήρχε επίπεδη απλής μορφής «ουρανία».

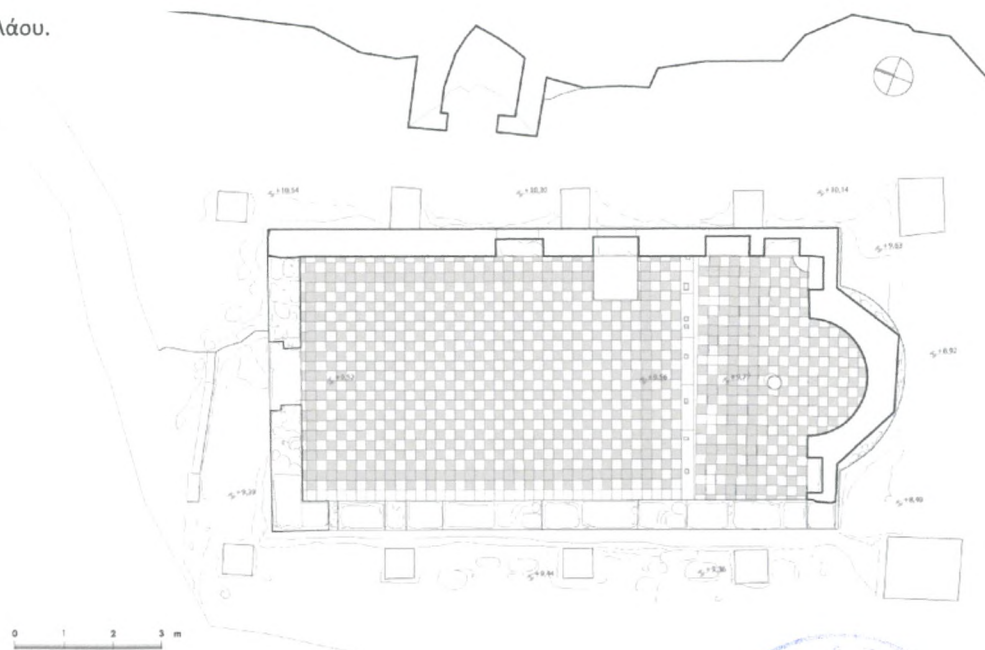

Εικ. 40 Απόληξη νότιου τοίχου. Λεπτομέρεια.

Εικ. 41 Απόληξη του νότιου τοίχου. Διακρίνονται τα σωζόμενα κεραμίδια αλλά και το ίχνος των κεραμιδιών της αρχικής στέγης.

Εικ. 42 Κάτοψη παρεκκλησίου Αγ. Νικολάου.

Εικ. 43 Γενική άποψη του ναού από τα νοτιοδυτικά.

Εικ. 44 Άποψη της κόγχης από τα βορειοανατολικά.

A.3.2 Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου

Ο ναός του αγίου Νικολάου ακολουθεί τον τύπο της μονόκλιτης βασιλικής με ξύλινη στέγη. Έχει εσωτερικές διαστάσεις 10,20 x 4,90 μ. και εξωτερικές 11,40 x 6,10 μ. Το ιερό βήμα έχει μήκος 2,50 μ. και το δάπεδό του βρίσκεται ψηλότερα κατά μία βαθμίδα. Στην ανατολική πλευρά προεξέχει η ημικυκλική κόγχη του ιερού που εξωτερικά διαμορφώνεται ως τρίπλευρη (εικ.44). Δύο πολύ μικρότερες ορθογώνιες κόγχες διαμορφώνονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου εκατέρωθεν της αψίδας του ιερού και μία τρίτη στο ανατολικό άκρο του βόρειου τοίχου. Η πρόσβαση στο ναό εξασφαλίζεται από μία θύρα στον άξονα της δυτικής πλευράς, ενώ μία δεύτερη θύρα ανοιγόταν στον βόρειο τοίχο αλλά σήμερα είναι τοιχισμένη. Στον ίδιο τοίχο ανοίγονταν δύο επίσης τοιχισμένα ορθογώνια παράθυρα, ένα στον κυρίως ναό και ένα στο ιερό. Πιθανότατα, παράθυρα ανοίγονταν και στον νότιο τοίχο ο οποίος όμως έχει σχεδόν πλήρως καταρρεύσει.

Οι περιμετρικοί τοίχοι έχουν πάχος περίπου 0,60 μ. Είναι κτισμένοι από αργολιθοδομή με μικρού και μεσαίου μεγέθους λίθους μεταξύ των οποίων παρεμβάλλονται πολλές λατύπες και σπασμένα κεραμίδια που συνδέονται με ισχυρό κονίαμα. Μεγαλύτεροι, λαξευμένοι λίθοι από την αρχαία ακρόπολη έχουν χρησιμοποιηθεί στη βάση και στις γωνίες του ναού.

Εικ. 45 Εξωτερική όψη της βόρειας θύρας.

Τα **ανοίγματα** του βόρειου τοίχου διαμορφώνονται με οριζόντια λίθινα ανώφλια και έχουν λίθινα εξωτερικά πλαίσια. Τόσο το πλαίσιο της θύρας (εικ.45) όσο και των παραθύρων είναι ορθογώνια και έχουν απλή μορφή. Πάνω από το οριζόντιο ανώφλι της θύρας διακρίνεται στοιχειώδης τοξωτή ανακουφιστική διάταξη. Όμοια αετωματική διάταξη εμφανίζεται πάνω από το ανώφλι του ανατολικότερου παραθύρου στην εσωτερική παρειά του τοίχου.

Από τα **κουφώματα** δεν έχει σωθεί κανένα ίχνος εκτός από τις εγκοπές στερέωσης των εξώφυλλων στα πλαίσια των παραθύρων.

Εξωτερικά η τοιχοποιία καλυπτόταν από **επίχρισμα / πλατύ αρμολόγημα** που διατηρείται σε μικρή επιφάνεια στο νότιο άκρο της δυτικής όψης, σε σπαράγματα της βόρειας όψης και σε περιοχές της τρίπλευρης αψίδας στα ανατολικά.

Στον ανατολικό τοίχο και στο ανατολικό τμήμα του βόρειου τοίχου διατηρείται το αρχικό **εσωτερικό επίχρισμα** με τοιχογραφίες του 17ου αιώνα¹² (εικ.46). Μεγάλη επιφάνεια επιχρίσματος διατηρείται επίσης στο δυτικό τμήμα, στη βάση του βόρειου τοίχου και του δυτικού.

¹² Ρηγάκου, Τοιχογραφίες Αγ. Νικολάου, 244.

Εικ. 46 Ο ανατολικός τοίχος του ιερού.

Εικ. 47 Φωτογραφία του Αγ. Νικολάου (1970-1980) από το αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος. Σώζεται η Αγία Τράπεζα και υπολείμματα του τέμπλου στο δάπεδο.

Εικ. 48 Φωτογραφία του Αγ. Νικολάου (1970-1980) από το αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος. Διακρίνονται οι σωζόμενοι κίονες του τέμπλου.

Εικ. 49 Λίθινος πεσσίσκος τέμπλου; από τον Άγιο Νικόλαο, που φυλάσσεται σήμερα στην αποθήκη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στη Σάμη.

Στον χώρο του ιερού βήματος τα τόξα τόσο της κεντρικής αψίδας όσο και των πλευρικών κογχών διαμορφώνονται με **λίθινους θολίτες** που καλύπτονται από λεπτή στρώση κονιάματος. Η **Αγία Τράπεζα** αποτελείται από απλή ορθογώνια λίθινη πλάκα που στηρίζεται σε κίονα. Ο κίονας διατηρείται στη θέση του ενώ η λίθινη πλάκα, που φαίνεται σε παλιά φωτογραφία (εικ.47), δεν βρίσκεται πια στη θέση της.

Το σημερινό **δάπεδο** τόσο του κυρίως ναού όσο και του ιερού είναι επιστρωμένο με τσιμεντένια πλακίδια λευκά και μαύρα σε ζατρικιοειδή διάταξη. Σειρά σταυρών σχηματίζεται στην περίμετρο του δαπέδου του κυρίως ναού και στο δυτικό τμήμα του δαπέδου του ιερού βήματος. Η βαθμίδα του ιερού είναι λίθινη και φέρει εγκοπές για την στήριξη του τέμπλου (εικ.50).

Σύμφωνα με την κα. Ρηγάκου το **τέμπλο** του ναού ήταν ξύλινο και σωζόταν μέχρι το 1953. Μετά την καταστροφή τμήματά του μεταφέρθηκαν και εν μέρει ενσωματώθηκαν στο τέμπλο της μονής Αγριλίων. Όσες εικόνες διασώθηκαν μεταφέρθηκαν στην Παναγία του Λουτρού¹³. Σύμφωνα όμως με τον π. Αντζουλάτο τα μέλη του τέμπλου που φαίνονται στις παλιές φωτογραφίες (εικ.47-48) φυλάσσονταν προσωρινά στον Άγιο Νικόλαο και ανήκαν στο καθολικό. Μετά από έρευνα στην αποθήκη της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στη Σάμη εντοπίστηκε λίθινος πεσσίσκος με εγκοπή στη βάση και με ίχνη τοιχογραφιών σε δύο από τις πλευρές του. Ο πεσσίσκος είχε βρεθεί στον Άγιο Νικόλαο και πιθανότατα προέρχεται από τέμπλο (εικ.49). Δεν αποκλείεται επομένως το τέμπλο του Αγίου Νικολάου να ήταν λίθινο. Η εκδοχή αυτή

¹³ Ρηγάκου, Τοιχογραφίες Αγ. Νικολάου, 244.

Εικ. 50 Λεπτομέρεια του δαπέδου και της βαθμίδας του ιερού. Διακρίνονται οι εγκοπές στήριξης του τέμπλου.

Εικ. 51 Το οστεοφυλάκιο στη βόρεια πλευρά του ναού. Άποψη από τα νοτιοδυτικά.

Εικ. 52 Το οστεοφυλάκιο στη βόρεια πλευρά του ναού. Άποψη από τα ανατολικά.

Εικ. 53 Μεταγενέστερη βαθμίδα στη δυτική πλευρά του ναού.

δικαιολογεί ενδεχομένως τις εγκοπές στην βάση του τέμπλου που δεν συνηθίζονται σε περιπτώσεις ξύλινων τέμπλων.

Ο ναός στεγαζόταν με δίριχτη ξύλινη **στέγη** από την οποία δεν σώζεται κανένα στοιχείο. Στην εσωτερική παρειά του βόρειου τοίχου διακρίνεται το ίχνος της νεώτερης στέγης ενός πρόχειρου κτίσματος που καταλάμβανε το δυτικό τμήμα του ναού. Με την κατασκευή αυτήν συνδέεται και η νεώτερη τράπεζα που εφάπτεται στον βόρειο τοίχο.

Στη βόρεια πλευρά του ναού σε επαφή με την απόκρημνη βραχώδη πλαγιά έχει κατασκευαστεί ένα λιθόκτιστο θολοσκεπές κτίσμα που επείχε θέση οστεοφυλακίου. Πρόκειται για μικρό κτίσμα εξωτερικών διαστάσεων 2,60 x 1,50 μ. από αργολιθοδομή που καλύπτεται από ημικυλινδρική καμάρα. Στην νότια πλευρά του διαμορφώνεται άνοιγμα πλάτους 1,00 μ.

Μπροστά από την δυτική είσοδο του ναού έχει αποκαλυφθεί μία πρόχειρα κατασκευασμένη βαθμίδα, σχεδόν παράλληλα με τον δυτικό τοίχο του ναού. Κάτω από την βαθμίδα διακρίνονται οι πλάκες ενός πλακόστρωτου δαπέδου που κάλυπτε σίγουρα την περιοχή στα δυτικά του ναού αλλά δεν γνωρίζουμε την ακριβή έκταση και τα όριά του.

Εικ. 54 Πλακόστρωτο δάπεδο κάτω από τη μεταγενέστερη βαθμίδα.

Εικ. 55 Άποψη του νότιου τοίχου του καθολικού (1970). Διακρίνεται η βορειοανατολική γωνία του νεώτερου ναού χωρίς επίχρισμα. (Αρχείο Π. Τόκκα).

Β. Παθολογία - Διάγνωση

Β.1 Κατάσταση διατήρησης – νεώτερες επεμβάσεις

Β.1.1 Καθολικό

Ο καταστροφικός σεισμός του 1953 προκάλεσε την κατάρρευση του μεγαλύτερου μέρους της ανωδομής του καθολικού με εξαίρεση τον νότιο τοίχο που διασώθηκε σε όλο του το ύψος και σχεδόν σε όλο το μήκος του. Το δυτικότερο τμήμα του μάλιστα κατεδαφίστηκε, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες μετά τον σεισμό από κατοίκους της Σάμης λόγω της επικινδυνότητας που εγκυμονούσε η σημαντική του απόκλιση από την κατακόρυφο. Το γεγονός επιβεβαιώνεται από παλιά φωτογραφία του μοναστηριού λίγο μετά το σεισμό όπου φαίνεται ολόκληρο το δυτικό παράθυρο του νότιου τοίχου (εικ.56).

Ο ναός όπως και τα υπόλοιπα κτίσματα του μοναστηριού έμεινε εγκαταλειμμένος για τα επόμενα χρόνια. Το 1968 θεμελιώθηκε ο νέος ναός στα νοτιοδυτικά του καθολικού, ο οποίος αποπερατώθηκε το 1969 ή 1970.

Εικ. 56 Άποψη της μονής αμέσως μετά τους σεισμούς του 1953.

Εικ. 57 Άποψη της νότιας πλευράς του καθολικού, μετά τους σεισμούς του 1953 (Αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος).

Εικ. 58 Άποψη της νότιας πλευράς του καθολικού, μετά τους σεισμούς του 1953 (Αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος).

Εικ. 59 Άποψη από τα νοτιοδυτικά της νότιας πλευράς του καθολικού, μετά τους σεισμούς του 1953 (Αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος).

Εικ. 60 Άποψη της δυτικής πλευράς του καθολικού μετά τους σεισμούς του 1953 (Αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος).

Εικ. 61 Το ανατολικό άκρο του νότιου τοίχου.

Στη δεκαετία του 1990 γνωρίζουμε ότι έγιναν κάποιες ανασκαφικές έρευνες από την 6η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων στο καθολικό. Το 1996 σε ανασκαφή υπό την αρχαιολόγο Τένια Ρηγάκου ανακαλύφθηκε η θρυμματισμένη πλάκα και ο κίονας της Αγίας Τράπεζας¹⁴, ενώ την επόμενη χρονιά απομακρύνθηκαν τα προϊόντα κατάρρευσης και αποκαλύφθηκε ξανά το δάπεδο του ναού¹⁵.

Ουσιαστικά οι πρώτες εργασίες στερέωσης μετά τον σεισμό του 1953 πραγματοποιήθηκαν κατά τα έτη 2004-2006 στο πλαίσιο του ενιαίου έργου ανάδειξης – ανάπλασης αρχαιολογικών χώρων Κράνης, Σάμης και Αλαλκομενών Κεφαλονιάς και Ιθάκης, του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης που υλοποιήθηκε από την ΛΕ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Στο πλαίσιο αυτού του προγράμματος πραγματοποιήθηκε σφράγιση των ρωγμών με κονίαμα και κατασκευάστηκε η αντιστήριξη του νότιου τοίχου (εικ.61-63). Στερεώθηκε με κονίαμα η άνω επιφάνεια των τοίχων και συντηρήθηκε το δάπεδο του ιερού βήματος το οποίο αποτυπώθηκε και στη συνέχεια καλύφθηκε με χαλίκι. Κατά τους καθαρισμούς στο εσωτερικό του καθολικού και στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του αποκαλύφθηκαν πολλά αρχιτεκτονικά μέλη που αριθμήθηκαν και τοποθετήθηκαν στην νότια και βόρεια πλευρά του καθολικού, περίξ του νεώτερου ναού και σε μια περιοχή στα νότια του οικοδομικού συγκροτήματος.

¹⁴ Αντζουλάτος, Φανέντες, 189.

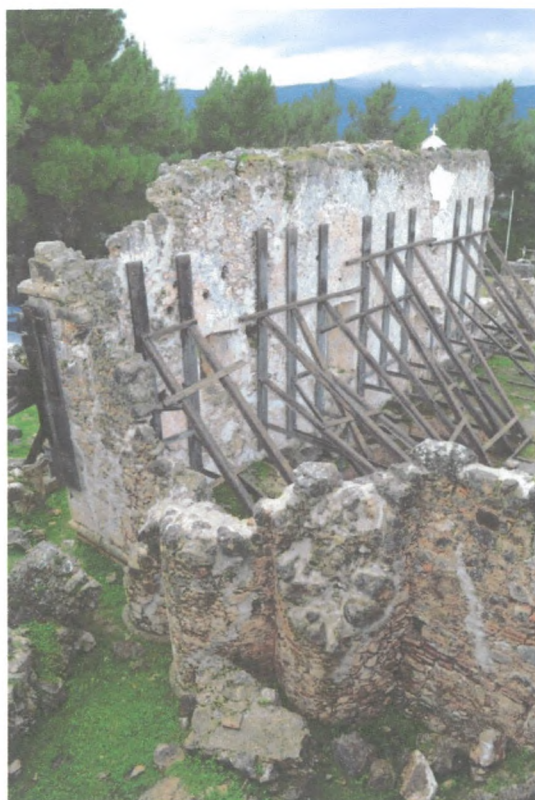
¹⁵ Αντζουλάτος, Προφορικές παραδόσεις, 597.

Εικ. 62 Το νότιο άκρο του ανατολικού τοίχου.

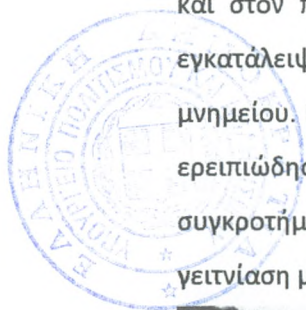
Εικ. 63 Η αντιστήριξη του νότιου τοίχου στο εσωτερικό του ναού.

Εικ. 64 Άποψη του καθολικού από τον πύργο.

Με τις τελευταίες επεμβάσεις στερέωσης αντιμετωπίστηκαν εν μέρει τα επείγοντα προβλήματα του καθολικού αλλά η κατάστασή του παραμένει επισφαλής. Μεγαλύτερο κίνδυνο αντιμετωπίζει ο νότιος τοίχος που σώζεται σε μεγάλο ύψος κυρίως σε ενδεχόμενο νέας δυναμικής καταπόνησης. Ο κίνδυνος κατάρρευσης είναι μεγάλος αφενός λόγω των σημαντικών δομικών προβλημάτων του τοίχου και αφετέρου λόγω της χαλάρωσης των ξύλινων αντιστηρίξεων. Τα σοβαρότερα προβλήματα του ναού πέρα από τις βλάβες των ρηγματώσεων και των παραμορφώσεων που εμφανίζονται στον νότιο τοίχο αφορούν στην ρηγμάτωση και αποκόλληση των επιχρισμάτων, στην διάβρωση του συνδετικού κονιάματος της τοιχοποιίας και του κονιάματος του δαπέδου, στην ανάπτυξη βλάστησης στους τοίχους και κυρίως στο δάπεδο που οδηγεί σε θραύσεις των κεραμικών πλακών. Όλα τα παραπάνω προβλήματα απαιτούν άμεση αντιμετώπιση προκειμένου να αποφευχθεί η επιδείνωσή τους η οποία είναι ταχεία λόγω της διαρκούς έκθεσης του μνημείου στα καιρικά φαινόμενα.

Η εξελισσόμενη φθορά των δομικών στοιχείων του μνημείου, οι προσωρινές και εν μέρει ανεπαρκείς διατάξεις αντιστήριξής του, οι επιχώσεις και η παρουσία προϊόντων κατάρρευσης και διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών στο εσωτερικό και στον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου δημιουργούν εικόνα εγκατάλειψης που υποβαθμίζει την αρχαιολογική αξία του μνημείου. Πρόβλημα στην ανάδειξη του μνημείου συνιστά επίσης η ερειπιώδης κατάσταση των υπόλοιπων κτισμάτων του κτηριακού συγκροτήματος αλλά και η ανέγερση του νεώτερου ναού σε άμεση γειτνίαση με το καθολικό.

Εικ. 65 Άποψη του καθολικού από τα βόρεια. Στο βάθος ο νεώτερος ναός των Αγίων Φανέντων.

Εικ. 66 Η αψίδα του ιερού (1970-1980). Από το αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος.

Εικ. 67 Ρωγμή στο τεταρτοσφαίριο της κόγχης του ιερού (1970-1980). Από το αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος.

Β.1.2 Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου

Στο παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου κατά το σεισμό του 1953 καταστράφηκε ο νότιος και δυτικός τοίχος, διασώθηκαν όμως οι άλλοι δύο σε μεγάλο ύψος.

Το 1988 ξεκίνησαν εργασίες συντήρησης των τοιχογραφιών και παράλληλα κατασκευάστηκε ξύλινο προστατευτικό στέγαστρο με επικάλυψη από φύλλα λαμαρίνας¹⁶. Για την τοποθέτηση του στεγαστρου κατασκευάστηκαν θεμέλια από σκυρόδεμα σε επαφή με τους εξωτερικούς τοίχους. Το 2004 που ξεκίνησε το έργο του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης το στέγαστρο ήταν ημικαταστραμμένο σε κατάσταση ετοιμορροπίας. Απομακρύνθηκε και αντικαταστάθηκε από νέο σιδερένιο στέγαστρο, το οποίο επίσης έχει σήμερα καταστραφεί. Στο πλαίσιο των εργασιών ανάδειξης πραγματοποιήθηκε συντήρηση των τοιχογραφιών, συρραφή ρωγμών και στερέωση του βόρειου τοίχου κοντά στην βορειοανατολική γωνία. Τοποθετήθηκε επίσης περίφραξη στο ανατολικό τμήμα του ναού.

Κύριος στόχος των προηγούμενων επεμβάσεων ήταν η προστασία των τοιχογραφιών του παρεκκλησίου που αποτελούν σπάνιο δείγμα της μνημειακής ζωγραφικής του 17ου αιώνα στην Κεφαλονιά. Οι εργασίες συντήρησης αντιμετώπισαν σε κάποιο βαθμό τα σημαντικά προβλήματα των ρηγματώσεων που προκλήθηκαν με τους σεισμούς του 1953, αλλά δεν κατάφεραν να δημιουργήσουν συνθήκες διαρκούς προστασίας των τοιχογραφιών.

Εικ. 68 Ρωγμή πάνω από την κόγχη της πρόθεσης (1970-1980). Από το αρχείο του Κοργιαλενείου Ιδρύματος.

¹⁶ Αρχαιολογικό Δελτίο τ. 43 1988, Β1 Χρονικά, 85, πιν. 105β.

Η έλλειψη συντήρησης λόγω της απομακρυσμένης θέσης του μνημείου αφενός και των λειτουργικών προβλημάτων της αρχαιολογικής υπηρεσίας αφετέρου, είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή και των δύο στεγάστρων, ενός ξύλινου και ενός σιδερένιου, που κατασκευάστηκαν τα προηγούμενα χρόνια. Το μνημείο σήμερα παραμένει εκτεθειμένο στους καταστρεπτικούς παράγοντες της φύσης, που προκαλούν φθορές κυρίως στα επιχρίσματα και στο κονίαμα δομής των τοίχων. Η γενική κατάσταση διατήρησης του ναού επιβαρύνεται από τις ρηγματώσεις στην τοιχοποιία της βόρειας και ανατολικής πλευράς.

Η έλλειψη διαμορφωμένης πρόσβασης, τα υπολείμματα του καταστραμμένου στεγάστρου, οι επιχώσεις και η παρουσία προϊόντων κατάρρευσης στον περιβάλλοντα χώρο του ναού συνιστούν πρόβλημα στην ανάδειξη του μνημείου.

Εικ. 69 Άποψη του ναού από τα νοτιοδυτικά.

Εικ. 70 Άποψη του ναού από τα βορειοδυτικά.

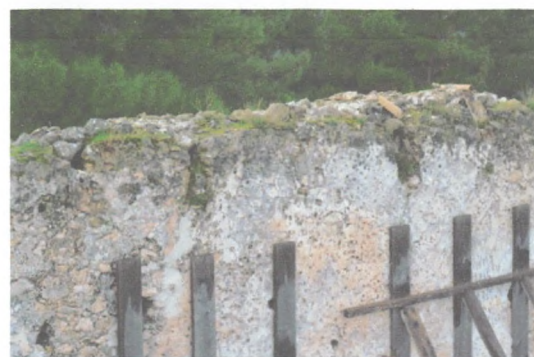
Εικ. 71 Η θεμελίωση του νότιου τοίχου στον βράχο.

Εικ. 72 Το ανατολικό άκρο του νότιου τοίχου.

Εικ. 73 Το δυτικό τμήμα του νότιου τοίχου.

Εικ. 74 Η απόληξη του νότιου τοίχου από το εσωτερικό.

Β.2 Καταγραφή και αξιολόγηση προβλημάτων

Παρακάτω αναλύεται η κατάσταση διατήρησης και τα προβλήματα των επιμέρους αρχιτεκτονικών στοιχείων.

Β.2.1 Καθολικό

Θεμελίωση

Δεν παρατηρούνται προβλήματα στη θεμελίωση του ναού καθώς η τοιχοποιία εδράζεται σε φυσικό βράχο που είναι ορατός επιφανειακά στην περίμετρο του καθολικού. Σε δοκιμαστική τομή που πραγματοποιήθηκε στη βάση του νότιου τοίχου αποκαλύφθηκε ότι ο τοίχος εδράζεται απευθείας στην ανώμαλη επιφάνεια του βράχου χωρίς να έχει προηγηθεί λάξευσή του (εικ.71).

Τοιχοποιίες

Τα σοβαρότερα προβλήματα εντοπίζονται στον νότιο τοίχο, που σώζεται σε όλο το ύψος του. Παρατηρούνται ρηγματώσεις και απόκλιση από την κατακόρυφο κυρίως των δύο ακραίων τμημάτων του (η μεγαλύτερη απόκλιση μετρήθηκε στην νοτιοανατολική γωνία 12εκ. προς τα νοτιοανατολικά). Οι μεγαλύτερες από τις ρωγμές έχουν επισκευαστεί κατά το διάστημα 2004-2006 με κονίαμα και ενσφήνωση λίθων και δεν φαίνεται να παρουσιάζουν περαιτέρω διεύρυνση. Η απόκλιση του ανατολικού τμήματος του τοίχου από την κατακόρυφο και ειδικότερα της νοτιοανατολικής γωνίας έχει αντιμετωπιστεί με ξύλινες διατάξεις αντιστήριξης, η λειτουργία των οποίων έχει αποδυναμωθεί λόγω της διάβρωσης του υλικού και της χαλάρωσης των συνδέσεων. Στις άλλες τρεις πλευρές του ναού που διατηρούνται σε ύψος 1,5 έως 2 μέτρων τα προβλήματα ρηγματώσεων είναι περιορισμένα και εντοπίζονται κυρίως στον δυτικό και ανατολικό τοίχο και εντονότερα στα νότια τμήματά τους.

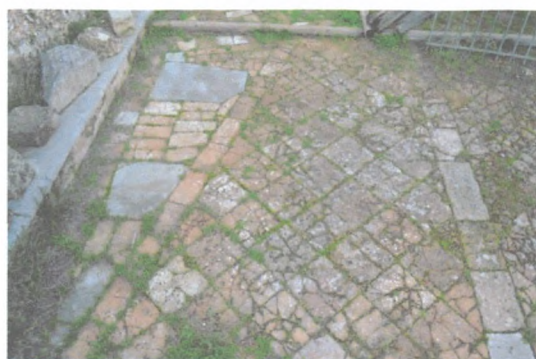
Εκτός από τις παραπάνω βλάβες, στα προβλήματα της τοιχοποιίας περιλαμβάνεται η κατά τόπους διάβρωση και απώλεια του κονιάματος δομής, που παρατηρείται κυρίως στις περιοχές των ρηγματώσεων και αποκόλλησης των επιχρισμάτων. Σημαντικό πρόβλημα συνιστά επίσης η εισροή υδάτων στο εσωτερικό της τοιχοποιίας από την άνω επιφάνεια του νότιου τοίχου που μένει ακάλυπτη (εικ.74). Το πρόβλημα αυτό έχει αντιμετωπιστεί στις υπόλοιπες πλευρές με αρμολόγημα της άνω επιφάνειας.

Εικ. 75 Η κόγχη της πρόθεσης. Διακρίνεται επίσης το λίθινο πλαίσιο της κόγχης στον βόρειο τοίχο του ιερού.

Εικ. 76 Η δυτική παρειά της νότιας θύρας.

Εικ. 77 Το βορειοδυτικό τμήμα του δαπέδου του κυρίως ναού.

Τόξα - Θολοδομία

Το τεταρτοσφαίριο και το τόξο μετώπου της κεντρικής κόγχης του ιερού έχουν τελείως καταστραφεί. Στις μικρότερες κόγχες οι θόλοι σώζονται εν μέρει, ενώ από τα λίθινα τοξωτά πλαίσια τους διατηρούνται στη θέση τους μόνο λίγα μέλη. Αρκετοί από τους θολίτες των τοξωτών πλαισίων έχουν εντοπιστεί στο εσωτερικό του ναού.

Επιχρίσματα

Τα επιχρίσματα τόσο στο εσωτερικό όσο και εξωτερικά του ναού παρουσιάζουν ρηγματώσεις και αποκολλήσεις, αλλά και διάβρωση της επιφάνειάς τους (βλ. μελέτη συντήρησης).

Ανοίγματα

Από τα ανοίγματα του ναού διατηρούνται ολόκληρα τα δύο ανατολικότερα παράθυρα της νότιας πλευράς και η νότια θύρα. Ημικαταστραμμένα σώζονται τα ανοίγματα της βόρειας θύρας, της δυτικής θύρας και του δυτικού παραθύρου της νότιας πλευράς. Εκτός από τα γενικά προβλήματα της τοιχοποιίας (ρηγματώσεις, διάβρωση κονιαμάτων κλπ) τα ανοίγματα παρουσιάζουν διανοίξεις αρμών στους θολίτες των ανωφλίων τους (κυρίως στην νότια θύρα και το παράθυρο του ιερού), κατάρρευση της εσωτερικής παρειάς (στην δυτική πλευρά της νότιας θύρας και στις δύο πλευρές της βόρειας θύρας) και προβλήματα που σχετίζονται με τα λίθινα πλαίσιά τους. Ακέραιο το πλαίσιο διατηρείται μόνο στο κεντρικό παράθυρο της νότιας πλευράς ενώ σε κανένα άνοιγμα δεν διατηρείται το γείσο. Τα σωζόμενα πλαίσια παρουσιάζουν μετατοπίσεις και περιορισμένες θραύσεις μελών.

Δάπεδο

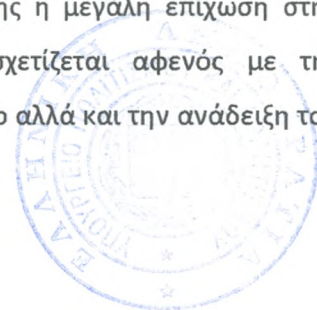
Το δάπεδο του ιερού έχει συντηρηθεί και παραμένει καλυμμένο με χαλίκι. Στο δάπεδο του κυρίως ναού παρατηρείται διάβρωση του κονιάματος στους αρμούς και θραύσεις των κεραμικών πλακών. Το πρόβλημα είναι εντονότερο στο δυτικό τμήμα, όπου παρατηρείται κατακερματισμός και τοπικά απώλεια πλακών (εικ.77).

Αγία Τράπεζα

Από την Αγία Τράπεζα έχουν εντοπιστεί οχτώ θραύσματα που έχουν πρόχειρα συναρμολοστεί στο εσωτερικό του ναού. Λείπουν οι δύο γωνίες της στενής πλευράς.

Περιβάλλον χώρος

Μεγάλο πρόβλημα στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του ναού αποτελεί η κακή κατάσταση διατήρησης του ανατολικού περιβόλου στα νότια του αρχαίου πύργου, που απαιτεί άμεση αντιμετώπιση. Πρόβλημα συνιστά επίσης η μεγάλη επίχωση στην ανατολική πλευρά του ναού, που σχετίζεται αφενός με την παρουσία υγρασίας στον ανατολικό τοίχο αλλά και την ανάδειξη του ναού.

Β.2.1 Παρεκκλήσιο Αγίου Νικολάου

Θεμελίωση

Δεν παρουσιάζονται προβλήματα που να σχετίζονται με την θεμελίωση του μνημείου.

Τοιχοποιίες

Τα σοβαρότερα προβλήματα εντοπίζονται στον ανατολικό τοίχο, που διατηρεί τον γραπτό του διάκοσμο. Παρατηρείται πλήθος ρηγματώσεων, οι περισσότερες από τις οποίες έχουν σφραγιστεί στο πλαίσιο εργασιών συντήρησης κατά το διάστημα 2004-2006. Στο βόρειο τοίχο παρατηρούνται επίσης επισκευασμένες ρωγμές ειδικά κοντά στην βορειοανατολική γωνία. Εκτός από τις ρηγματώσεις, που οφείλονται στη σεισμική δραστηριότητα, στα προβλήματα της τοιχοποιίας περιλαμβάνεται η κατά τόπους διάβρωση και απώλεια του κονιάματος δομής, ενώ σημαντικό πρόβλημα συνιστά επίσης η εισροή υδάτων στο εσωτερικό της τοιχοποιίας από την άνω επιφάνεια των τοίχων που μένει εκτεθειμένη.

Τόξα - Θολοδομία

Τόσο το τεταρτοσφαίριο όσο και το τόξο μετώπου της κεντρικής κόγχης του ιερού διατηρούνται σε καλή κατάσταση με προβλήματα ρηγματώσεων αντίστοιχα με εκείνα της τοιχοποιίας. Το εξωράχιο του θόλου καλύπτεται με πατητό κονίαμα που διατηρείται

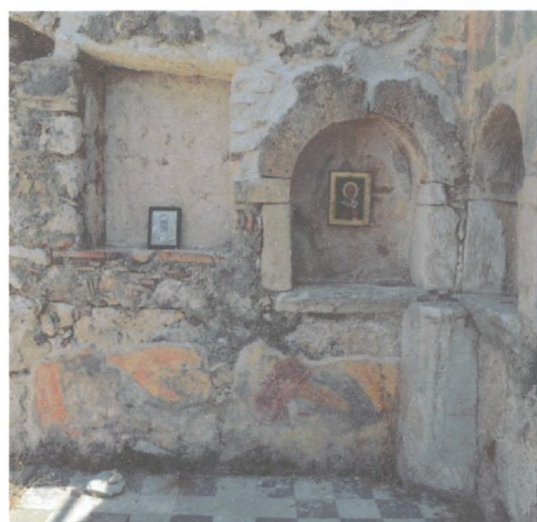
Εικ. 78 Η απόληξη του ανατολικού τοίχου.

Εικ. 79 Άποψη της κόγχης του ιερού από τα νοτιοανατολικά.

Εικ. 80 Η κάλυψη του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης.

Εικ. 81 Η βόρεια κόγχη του ιερού και το ανατολικό παράθυρο του βόρειου τοίχου. Διακρίνονται τα κονιάματα επισκευής των ρωγμών.

Εικ. 82 Τα λίθινα μέλη του πλαισίου της δυτικής θύρας.

Εικ. 83 Άποψη του δαπέδου και της λίθινης βαθμίδας του ιερού.

σε όλη την επιφάνεια αλλά παρουσιάζει ρηγματώσεις που επιτρέπουν την εισροή υδάτων στην θολοδομία. Ιδιαίτερα έντονο είναι το πρόβλημα στην επαφή του θόλου με τον ανατολικό τοίχο. Σε καλή σχετικά κατάσταση διατηρούνται τα τόξα των πλευρικών κογχών του ανατολικού τοίχου, ενώ το τόξο της κόγχης στον βόρειο τοίχο του ιερού παρουσιάζει παραμόρφωση, που έχει σταθεροποιηθεί με τις παλαιότερες επισκευές της τοιχοποιίας.

Επιχρίσματα - Αρμολογήματα

Τα επιχρίσματα στο εσωτερικό του ναού παρουσιάζουν ρηγματώσεις και αποκολλήσεις, κυρίως στο δυτικό τμήμα του βόρειου τοίχου. Τα εξωτερικά επιχρίσματα – αρμολογήματα διατηρούνται σε μέτρια κατάσταση με εκτεταμένα προβλήματα διάβρωσης της επιφάνειάς τους (αναλυτικά για τα κονιάματα βλ. μελέτη συντήρησης).

Ανοίγματα

Σε σχετικά καλή κατάσταση διατηρούνται τα δύο τοιχισμένα παράθυρα και η επίσης τοιχισμένη θύρα του βόρειου τοίχου. Η παραμόρφωση που εμφανίζεται στο ανώφλι του ανατολικότερου παραθύρου, στην εσωτερική παρειά του τοίχου, οφείλεται στην ευρύτερη αποδιοργάνωση του ανατολικού τμήματος του βόρειου τοίχου και έχει αντιμετωπιστεί με βαθύ αρμολόγημα και σφράγιση των ρωγμών. Καταστραμμένο είναι το άνοιγμα της δυτικής θύρας, που σώζεται σε πολύ μικρό ύψος. Μέλη από το λίθινο πλαίσιο του βρίσκονται στην δυτική πλευρά του ναού.

Δάπεδο

Το νεώτερο δάπεδο του ναού από τσιμεντένια πλακίδια διατηρείται σε καλή σχετικά κατάσταση με περιορισμένα προβλήματα θραύσεων. Καθίζηση παρατηρείται στην βαθμίδα και στο δάπεδο του ιερού προς τη νότια πλευρά.

Περιβάλλον χώρος

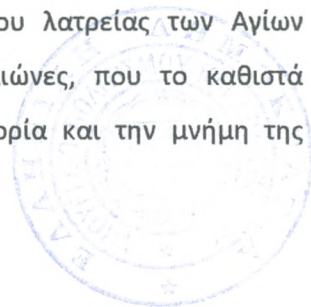
Πρόβλημα στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του ναού αποτελεί η επίχωση στη νότια, δυτική και βόρεια πλευρά του ναού αλλά και η παρουσία των θεμελίων από σκυρόδεμα για την στερέωση του στεγάστρου.

Γ. Πρόταση

Γ.1 Αξιολόγηση

Παρά την μεγάλη καταστροφή που έχει υποστεί, η μονή των Αγίων Φανέντων παρουσιάζει εξαιρετικό ιστορικό και αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Το καθολικό της μονής αλλά και το παρεκκλήσιο του Αγίου Νικολάου αποτελούν σπάνια δείγματα της αρχιτεκτονικής του 17ου αιώνα στην Κεφαλονιά, που έχουν διασωθεί, έστω και με εκτεταμένες βλάβες, από την καταστρεπτική σεισμική δραστηριότητα και μάλιστα χωρίς μεταγενέστερες επεμβάσεις και αλλοιώσεις των αρχικών τους μορφολογικών χαρακτηριστικών. Επιπρόσθετη αξία στο μνημειακό σύνολο, λόγω σπανιότητας αλλά και καλλιτεχνικής αξίας, προσδίδουν οι σωζόμενες τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου που χρονολογούνται επίσης στον 17ο αιώνα. Η φυσική ομορφιά του τοπίου και η αρχαιολογική αξία της ευρύτερης περιοχής με κτηριακά κατάλοιπα που μαρτυρούν την διαχρονική ανθρώπινη δραστηριότητα από την αρχαιότητα μέχρι το πρόσφατο παρελθόν, συμβάλουν στην ανάδειξη του ιδιαίτερου χαρακτήρα του μνημειακού συνόλου.

Αδιαμφισβήτητη και ιδιαίτερα σημαντική, τέλος, είναι η θρησκευτική αξία του μνημείου ως τόπου λατρείας των Αγίων Φανέντων για περισσότερο από επτά αιώνες, που το καθιστά άρρηκτα συνδεδεμένο με την τοπική ιστορία και την μνήμη της τοπικής κοινωνίας.

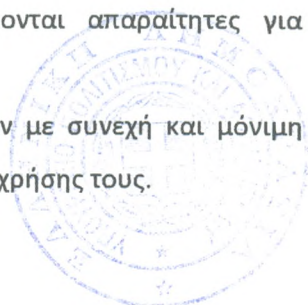
Γ.2 Στόχοι και αρχές της επέμβασης

Οι προηγηθείσες επεμβάσεις συντήρησης βοήθησαν στην διατήρηση των μνημείων αλλά δεν εξασφάλισαν την αποτελεσματική προστασία τους, λαμβάνοντας υπόψη την διαρκή φθορά των δομικών στοιχείων και των τοιχογραφιών που παραμένουν εκτεθειμένα στα καιρικά φαινόμενα και κυρίως την υψηλή σεισμικότητα της περιοχής. Δεδομένης της εξαιρετικής σημασίας των μνημείων απαιτείται μία ολοκληρωμένη επέμβαση αποκατάστασης που θα έχει ως στόχο:

- α. την στερέωση και την συντήρηση των μνημείων, προκειμένου να αντιμετωπιστούν οι φθορές και να αποφευχθεί η περαιτέρω επιδείνωση της κατάστασης διατήρησής τους,
- β. την ανάδειξη της ιστορικής, αρχαιολογικής, καλλιτεχνικής και θρησκευτικής αξίας των μνημείων, και
- γ. την εξασφάλιση συνθηκών διαρκούς προστασίας τους.

Η προτεινόμενη επέμβαση βασίζεται στις γενικά παραδεκτές αρχές που απορρέουν από τις διεθνείς συνθήκες για την προστασία των μνημείων σε συνδυασμό με τις ειδικές συνθήκες και τα δεδομένα του συγκεκριμένου αντικειμένου μελέτης. Οι βασικότερες από τις αρχές αυτές είναι :

- α. Η διατήρηση της αυθεντικότητας του μνημείου μέσω της διατήρησης των περισσότερων, κατά το δυνατόν, από τα αυθεντικά αρχιτεκτονικά του στοιχεία.
- β. Η χρήση, όπου είναι δυνατόν, παραδοσιακών υλικών και τρόπων δομής, βελτιωμένων αν αυτό θεωρηθεί απαραίτητο. Όπου τα παραδοσιακά υλικά και οι τρόποι δομής κρίνονται ακατάλληλα ή ανεπαρκή είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθούν δοκιμασμένα νέα υλικά και σύγχρονες μέθοδοι.
- γ. Η διάκριση από τα αυθεντικά μέρη του μνημείου τυχόν σύγχρονων προσθηκών που κρίνονται απαραίτητες για λειτουργικούς ή άλλους λόγους.
- δ. Η συντήρηση των μνημείων με συνεχή και μόνιμη φροντίδα για την διατήρησή τους μέσω της χρήσης τους.

Γ.3 Παρουσίαση της επέμβασης

Για την επίτευξη των παραπάνω στόχων τόσο για το Καθολικό όσο και για τον ναό του Αγίου Νικολάου εκτός από την συντήρηση των τοιχογραφιών και την στερέωση των δομικών στοιχείων που σώζονται (τοιχών, ανοιγμάτων, δαπέδων, επιχρισμάτων κλπ) προτείνεται η πλήρης αποκατάσταση τους με συμπλήρωση καθ' ύψος των τοίχων και κατασκευή νέας ξύλινης στέγης, δεδομένου ότι και για τους δύο ναούς υπάρχουν τα διαθέσιμα στοιχεία για τον υπολογισμό του τελικού τους ύψους.

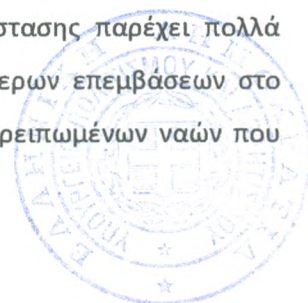
Η αποκατάσταση του κελύφους θα επιτρέψει την επαναλειτουργία των ναών που εκτός από την ικανοποίηση των θρησκευτικών και λειτουργικών αναγκών της τοπικής κοινωνίας θα εξασφαλίσει με τον καλύτερο τρόπο την διαρκή προστασία των μνημείων μέσω της χρήσης τους.

Η καθ' ύψος συμπλήρωση των τοίχων και ειδικά η κατασκευή της στέγης που θα εξασφαλίσει μία διαφραγματική λειτουργία στην στέψη του κτηρίου, θα συμβάλουν στην βελτίωση της στατικής επάρκειας των ελεύθερα ιστάμενων τοίχων, χωρίς τις απαραίτητες σήμερα αντιστηρίξεις, που δημιουργούν πρόβλημα στην ανάδειξη των μνημείων. Επιπλέον, η πλήρης αποκατάσταση του κελύφους θα προστατέψει με τον καλύτερο τρόπο τα υποκείμενα δομικά στοιχεία και κυρίως τις σημαντικές τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου.

Μία εναλλακτική πρόταση στέγασης των κελυφών με σύγχρονα στέγαστρα προϋποθέτει την στερέωση των ψηλών τοίχων με κατάλληλες διατάξεις αντιστήριξης ενώ δεν παρέχει επαρκή προστασία από τον άνεμο, το ανεμόβροχο ή τον ήλιο και επιτρέπει την είσοδο ζώων και πουλιών. Επιπλέον, η κατασκευή στεγάστρων και αντιστηρίξεων επιβαρύνει διαρκώς τον προϋπολογισμό των μνημείων με το πρόσθετο κόστος της συντήρησής τους. Άλλωστε η καταστροφή των δύο προηγούμενων στεγάστρων του Αγίου Νικολάου και η ταχεία φθορά των αντιστηρίξεων του καθολικού των Αγίων Φανέντων αποδεικνύουν την δυσκολία της συντήρησης τέτοιων κατασκευών ιδιαίτερα λόγω της απομακρυσμένης θέσης των μνημείων και των δεδομένων λειτουργικών προβλημάτων της αρχαιολογικής υπηρεσίας.

Ένα ακόμη πλεονέκτημα της πλήρους αποκατάστασης αποτελεί η δυνατότητα επανένταξης πλήθους αρχιτεκτονικών μελών (πλαίσια ανοιγμάτων, θολίτες από τα τόξα μετώπου των κογχών του ιερού, κοσμήτες, κλπ) που βρίσκονται τώρα διάσπαρτα στο χώρο. Η αποκατάσταση του καθολικού, τέλος, θα καταστήσει δυνατή στο μέλλον την απομάκρυνση του νεώτερου ναού των Αγίων Φανέντων, που θα αναβαθμίσει το μνημείο και τον περιβάλλοντα χώρο του.

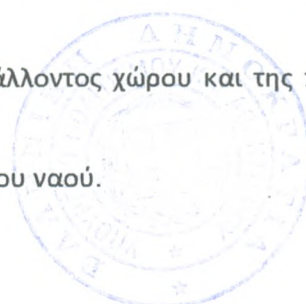
Είναι φανερό από τα παραπάνω ότι η πρόταση πλήρους αποκατάστασης παρέχει πολλά πλεονεκτήματα για την προστασία των μνημείων και την εξασφάλιση ηπιότερων επεμβάσεων στο μέλλον. Αποτελεί άλλωστε μια παραδοσιακή πρακτική για την επανάχρηση ερειπωμένων ναών που συνηθιζόταν διαχρονικά.

Επιγραμματικά για κάθε ναό προτείνονται οι παρακάτω επεμβάσεις:

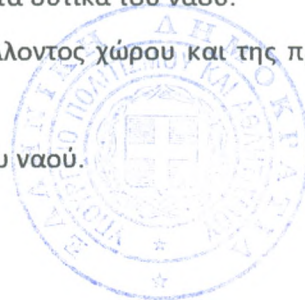
Γ.3.1 Καθολικό

- Απομάκρυνση των επιχώσεων και των προϊόντων κατάρρευσης από την ανατολική και τη βόρεια πλευρά του ναού. Διαλογή του οικοδομικού υλικού για επανάχρηση.
- Συγκέντρωση σε κατάλληλες θέσεις του οικοδομικού υλικού και των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών, από τον περιβάλλοντα χώρο του μνημείου και την αποθήκη της Σάμης.
- Στερέωση – συντήρηση των επιχρισμάτων.
- Στερέωση και ενίσχυση της στατικής επάρκειας των τοίχων με λιθοσυρραφή των ρωγμών και εφαρμογή ενεμάτων.
- Συμπλήρωση καθ' ύψος των τοίχων με νέα λιθοδομή, όμοια προς την υπάρχουσα. Διάκριση της νέας τοιχοποιίας από την υφιστάμενη με παρεμβολή φύλλου μολύβδου.
- Ανακατασκευή του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης του ιερού από αργολιθοδομή. Επικάλυψη του εξωραχίου με πατητό κονίαμα.
- Συμπλήρωση – αποκατάσταση του λίθινου κοσμήτη στο ανατολικό τμήμα του ναού.
- Αποκατάσταση των λίθινων τοξωτών πλαισίων στις κόγχες του ιερού βήματος με επαναχρησιμοποίηση των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών.
- Καθαρισμός όλων των εμφανών λίθινων αρχιτεκτονικών μελών από βιογενείς κρούστες και άλλες επικαθήσεις.
- Συντήρηση των λίθινων αρχιτεκτονικών μελών, καθαρισμός και συγκόλληση των επιμέρους θραυσμάτων με εσωτερικές καρφίδες τιτανίου.
- Αποκατάσταση των ανοιγμάτων με επαναχρησιμοποίηση των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών.
- Κατασκευή περιμετρικού διαζώματος από οπλισμένο σκυρόδεμα στη στέψη των τοίχων.
- Κατασκευή νέων ξύλινων κουφωμάτων και σιδεριών στα παράθυρα.
- Συμπλήρωση των εσωτερικών και εξωτερικών επιχρισμάτων και κατασκευή νέων επιχρισμάτων στα τμήματα της νέας λιθοδομής.
- Κατασκευή νέας ξύλινης στέγης, που θα επικαλυφθεί με κεραμίδια βυζαντινού τύπου.
- Κατασκευή ξύλινης οροφής.
- Συντήρηση, συμπλήρωση και αρμολόγημα του δαπέδου.
- Κατασκευή νέου ξύλινου τέμπλου και μεταλλικού άκαμπτου πλαισίου πίσω από το τέμπλο.
- Συντήρηση της Αγίας Τράπεζας με συγκόλληση των θραυσμάτων και συμπλήρωση. Επανατοποθέτηση της Αγίας Τράπεζας σε νέα βάση.
- Επεμβάσεις μικρής κλίμακας για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου και της πρόσβασης από το δρόμο.
- Ηλεκτρολογική εγκατάσταση για τον φωτισμό στο εσωτερικό του ναού.

Γ.3.2 Παρεκκλήσιο Αγ. Νικολάου

- Απομάκρυνση των επιχώσεων και των προϊόντων κατάρρευσης από την νότια πλευρά του ναού. Διαλογή του οικοδομικού υλικού για επανάχρηση.
- Τμηματική αποχωμάτωση του νότιου κατακείμενου τοίχου. Διερεύνηση της έκτασης και της κατάστασης διατήρησης των καταλοίπων του γραπτού διακόσμου.
- Στερέωση – συντήρηση των τοιχογραφιών και των εσωτερικών επιχρισμάτων.
- Στερέωση των τοίχων με λιθοσυρραφή των ρωγμών, αρμολόγημα, και εφαρμογή ενεμάτων.
- Συμπλήρωση καθ' ύψος των τοίχων με νέα λιθοδομή, όμοια προς την υπάρχουσα. Διάκριση της νέας τοιχοποιίας από την αυθεντική με παρεμβολή φύλλου μολύβδου.
- Κατασκευή περιμετρικού διαζώματος από οπλισμένο σκυρόδεμα στη στέψη των τοίχων.
- Συντήρηση των λίθινων αρχιτεκτονικών μελών, καθαρισμός και συγκόλληση των επιμέρους θραυσμάτων με εσωτερικές καρφίδες τιτανίου.
- Συμπλήρωση – αποκατάσταση του λίθινου κοσμήτη στην απόληξη της ανατολικής κόγχης.
- Αποκατάσταση της δυτικής θύρας με επαναχρησιμοποίηση των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών του λίθινου πλαισίου της.
- Κατασκευή νέων ανοιγμάτων στη νότια πλευρά. Η θέση τους αλλά και οι τελικές διαστάσεις και αναλογίες τους θα καθοριστούν αφού προηγηθεί η ανασκαφή και ο καθαρισμός των προϊόντων κατάρρευσης του νότιου τοίχου ώστε να συνεκτιμηθούν τα στοιχεία που θα προκύψουν.
- Κατασκευή νέων ξύλινων κουφωμάτων και σιδεριών στα νέα παράθυρα.
- Κατασκευή νέας ξύλινης στέγης, που θα επικαλυφθεί με κεραμίδια βυζαντινού τύπου.
- Συμπλήρωση των εσωτερικών επιχρισμάτων και κατασκευή νέων επιχρισμάτων στα τμήματα της νέας λιθοδομής.
- Αποξήλωση των τσιμεντοπλακιδίων του δαπέδου και επανατοποθέτησή τους μετά την εξυγίανση του υποστρώματος, εκτός αν βρεθεί παλαιότερο δάπεδο. Σε αυτήν την περίπτωση θα αποκατασταθεί το παλαιότερο δάπεδο.
- Κατασκευή νέου χαμηλού ξύλινου στηθαίου στη θέση του τέμπλου.
- Αποκατάσταση της Αγίας Τράπεζας με τοποθέτηση νέας πλάκας στον σωζόμενο κίονα.
- Αποκατάσταση των λιθοδομών και του θόλου του οστεοφυλακίου στη βόρεια πλευρά του παρεκκλησίου.
- Αποκατάσταση και συμπλήρωση του πλακόστρωτου δαπέδου στα δυτικά του ναού.
- Επεμβάσεις μικρής κλίμακας για τη διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου και της πρόσβασης από το δρόμο.
- Ηλεκτρολογική εγκατάσταση για τον φωτισμό στο εσωτερικό του ναού.

Αναλυτικά για κάθε ναό προτείνονται οι παρακάτω επεμβάσεις ανά οικοδομικό στοιχείο:

Γ.3.1 Καθολικό

Τοιχοποιία

Αρχικά προβλέπεται ο καθαρισμός των σωζόμενων τοίχων από τα φυτά και τα σαθρά κονιάματα. Ο καθαρισμός προβλέπεται να πραγματοποιηθεί προσεκτικά με τρόπο ώστε να διατηρηθούν όλα τα παλαιά επιχρίσματα τα οποία θα στερεωθούν από ειδικευμένο συνεργείο συντηρητών. Στις περιοχές της λιθοδομής που έχουν πέσει τα επιχρίσματα θα πραγματοποιηθεί καθαρισμός των αρμών με αφαίρεση των σαθρών κονιαμάτων και των χαλαρών μικρών λίθων. Εκτός από τα σαθρά κονιάματα προτείνεται να αφαιρεθούν και τα τσιμεντοκονιάματα των επισκευαστικών επεμβάσεων του 2005. Στη συνέχεια θα γίνει προσεκτικό αρμολόγημα σε εσοχή με το προτεινόμενο κονίαμα δομής. Στους μεγαλύτερους αρμούς προβλέπεται ενσφήνωση μικρών λίθων (τσιβίκωμα) για την ενίσχυση της φέρουσας ικανότητας της τοιχοποιίας, ενώ στις μεγάλες ρωγμές προτείνεται, όπου είναι δυνατόν, λιθοσυρραφές και αντικατάσταση των μικρών λίθων με μεγαλύτερους. Στις περιοχές που παρατηρείται απώλεια της εξωτερικής παρειάς του τοίχου προβλέπεται συμπλήρωση με αργολιθοδομή. Οι εργασίες της αποξήλωσης των σαθρών και νεώτερων κονιαμάτων και της αντικατάστασής τους με νέα, προτείνεται να γίνει τμηματικά, ειδικά στον νότιο τοίχο.

Κατά τη στερέωση των επιχρισμάτων και την επισκευή των αρμολογημάτων θα ληφθεί μέριμνα για την τοποθέτηση σωληνίσκων για την αμφιπρόσωπη εφαρμογή των ενεμάτων που θα ακολουθήσει. (Αναλυτικά για το κονίαμα δομής και κονίαμα ενέματος βλ. Μελέτη Συντήρησης).

Για την αποκατάσταση της αρχικής μορφής του ναού θα πραγματοποιηθεί η συμπλήρωση της περιμετρικής τοιχοποιίας μέχρι τη στάθμη της στέγης, συμπεριλαμβανομένων των αετωμάτων. Στη στέψη των τοίχων θα κατασκευαστεί διάζωμα από οπλισμένο σκυρόδεμα σε εσοχή 20-25εκ. από την εξωτερική παρειά του τοίχου (βλ. Στατική Μελέτη). Στην απόληξη του σωζόμενου νότιου τοίχου θα αφαιρεθεί οικοδομικό υλικό προκειμένου να κατασκευαστεί το διάζωμα, αλλά θα πρέπει να γίνει με ιδιαίτερη προσοχή ώστε να μην διαταραχτεί η εξωτερική παρειά του τοίχου που διασώζει αυθεντικά επιχρίσματα και ίχνη της αρχικής στέγης. Οι συμπληρώσεις της τοιχοποιίας θα γίνουν με λίθους από διαλογή του οικοδομικού υλικού που βρίσκεται διάσπαρτο στο περιβάλλον του μνημείου και συνδετικό υλικό όμοιο με το κονίαμα που προτείνεται για την συντήρηση της υφιστάμενης τοιχοποιίας (βλ. Μελέτη Συντήρησης). Η σύνδεση των νέων λιθοδομών με τις υπάρχουσες θα γίνει όπου είναι δυνατόν με λίθινα κλειδιά. Οι νέοι τοίχοι θα ενισχυθούν με διάστρωση γεωπλέγματος στις γωνίες, σε στάθμες ανά 1,25-1,50 μ. (βλ. Στατική Μελέτη). Στην κόγχη του ιερού, προτείνεται η ενσωμάτωση στην νέα τοιχοποιία των μεγάλων τμημάτων της λιθοδομής που έχουν καταπέσει στα ανατολικά του ναού. Γενικά, η μορφή των νέων λιθοδομών θα προσομοιάζει στην αρχική τοιχοποιία με μικρού μεγέθους λίθους και το πάχος τους σε κάθε περίπτωση θα είναι ίδιο με αυτό του σωζόμενου τοίχου. Για τη διάκριση των νέων λιθοδομών από τα αυθεντικά τμήματα της υπάρχουσας τοιχοποιίας, προτείνεται η παρεμβολή φύλλου μολύβδου στο τελικό επίχρισμα.

Θολοδομία

Προτείνεται η ανακατασκευή του τεταρτοσφαιρίου της κόγχης του ιερού με χρήση ξυλοτύπου από αργολιθοδομή με συνδετικό κονίαμα. Το τόξο μετώπου θα κατασκευαστεί από λαξευτούς λίθινους θολίτες με επαναχρησιμοποίηση όσων παλαιών σώζονται. Μετά την αφαίρεση του ξυλότυπου θα διαμορφωθεί η τελική επιφάνεια του εσωραχίου. Το εξωράχιο θα διαμορφωθεί σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης και θα επιστρωθεί με πατητό ασβεστοκονίαμα (βλ. Μελέτη Συντήρησης) οπλισμένο με υαλόπλεγμα. Πρότυπο για την αποκατάσταση της μορφής του αποτέλεσε η τριμερής κάλυψη της κόγχης του καθολικού της μονής Στροφάδων που χρονολογείται στην ίδια περίοδο.

Με αργολιθοδομή προτείνεται να αποκατασταθούν επίσης οι θολίσκοι στις κόγχες της πρόθεσης και του διακονικού, που εγγράφονται στο πάχος του τοίχου.

Κοσμήτες – Λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη

Κατά την καθ' ύψος συμπλήρωση των τοίχων προβλέπεται η αποκατάσταση του λίθινου κοσμήτη στο ανατολικό τμήμα του ναού με συμπλήρωση νέων λίθινων μελών από ψαμμίτη και επαναχρησιμοποίηση όσων βρίσκονται διάσπαρτα στο εσωτερικό του ναού, στον περιβάλλοντα χώρο του και στην αποθήκη της αρχαιολογικής υπηρεσίας στη Σάμη.

Όλα τα λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη από τον κοσμήτη, το cordone και τα τοξωτά πλαίσια των ανοιγμάτων και των κογχών του ιερού, τόσο τα διάσπαρτα όσο και τα in situ προβλέπεται να καθαριστούν από βιογενείς κρούστες και άλλες επικαθήσεις, ενώ τα επιμέρους θραύσματα θα συγκολληθούν με εσωτερικές καρφίδες τιτανίου (βλ. Μελέτη Συντήρησης).

Ανοίγματα

Για την αποκατάσταση των ανοιγμάτων προβλέπεται η στερέωση και η αποκατάσταση των κατακόρυφων παρειών από αργολιθοδομή, των τοξωτών ανωφλίων και των λίθινων εξωτερικών πλαισίων. Οι επεμβάσεις στις παρειές των ανοιγμάτων ακολουθούν τις γενικότερες επεμβάσεις στην τοιχοποιία. Για την στερέωση των τοξωτών ανωφλίων που σώζονται σε τρία μόνο ανοίγματα προβλέπεται σφράγιση των αρμών μεταξύ των θολιτών με κονίαμα. Στα υπόλοιπα ανοίγματα προτείνεται η κατασκευή τόξων από λαξευτούς θολίτες, όμοιους με εκείνους των τοξωτών ανωφλίων που σώζονται. Στην κατασκευή θα επαναχρησιμοποιηθούν και όσοι θολίτες εντοπιστούν στα διάσπαρτα μέλη, γύρω από τον ναό.

Τα λίθινα εξωτερικά πλαίσια των ανοιγμάτων θα αποκατασταθούν σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης. Προβλέπεται η επανένταξη των διάσπαρτων μελών και η συμπλήρωση των πλαισίων με νέα λίθινα μέλη. Για τα σωζόμενα λίθινα μέλη ισχύουν τα παραπάνω (βλ. Κοσμήτες – Λίθινα αρχιτεκτονικά μέλη) για τον καθαρισμό και την συγκόλληση θραυσμάτων. Σε ορισμένες περιπτώσεις προβλέπεται η συμπλήρωση λίθινων μελών με συμπλήρωμα από φυσικό λίθο που θα κατασκευαστεί με την τεχνική

της αντιγραφής των επιφανειών θραύσης από εκμαγείο και θα συγκολληθεί στο αυθεντικό μέλος με εσωτερικές καρφίδες τιτανίου.

Στο δυτικό αέτωμα του ναού προβλέπεται να κατασκευαστεί κυκλικός φεγγίτης με λίθινο πλαίσιο πίσω από το οποίο θα στερεωθεί σίτα σε μεταλλικό πλαίσιο.

Κουφώματα

Προτείνεται η κατασκευή ξύλινων κουφωμάτων σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης. Οι θύρες του ναού προβλέπεται να κατασκευαστούν δίφυλλες καρφωτές αναρτημένες απευθείας από τον τοίχο. Τα εξαρτήματα που θα φέρουν (μάνταλα, κλειδαριές, κρίκοι, μεντεσέδες) θα είναι μεταλλικά σφυρήλατα σε χρώμα μαύρο. Πρότυπο για τον σχεδιασμό των θυρών αποτέλεσαν οι θύρες του καθολικού της μονής Στροφάδων λόγω της ομοιότητας των λίθινων πλαισίων τους (εικ. 84).

Στα παράθυρα του ναού προτείνεται η κατασκευή δίφυλλων υαλοστασίων στερεωμένων σε ξύλινα τετράξυλα πλαίσια. Εξωτερικά για λόγους προστασίας προτείνεται να κατασκευαστούν σιδεριές με πλαίσιο από λάμα 5x50 χιλ. που θα στερεωθεί στην εσωτερική παρειά των λίθινων πλαισίων.

Όλα τα κουφώματα θα κατασκευαστούν από ξύλο δρυός, φουρνισμένο και προστατευμένο κατά της προσβολής από ξυλοφάγα έντομα και θα βαφούν με ειδικό βερνίκι ξύλου.

Εικ. 84 Θύρες στον δυτικό τοίχο του καθολικού της μονής Στροφάδων.

Στέγη

Προτείνεται η κατασκευή νέας ξύλινης στέγης από πελεκητή ξυλεία καστανιάς, σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης. Η κλίση της στέγης υπολογίστηκε με βάση άλλους σωζόμενους ναούς και την κλίση της στέγης του παρεκκλησίου του Αγ. Νικολάου, το ίχνος της οποίας διατηρείται στο ανατολικό αέτωμα. Οι φορείς της νέας στέγης είναι ατελή ζευκτά, τα οποία αποτελούνται από ελκυστήρες και αμείβοντες 12 X 18 και τοποθετούνται ανά 130 εκ. Οι ξύλινοι ελκυστήρες της στέγης θα στερεωθούν πάνω στο περιμετρικό διάζωμα από οπλισμένο σκυρόδεμα. (Για τον στατικό υπολογισμό της ξύλινης στέγης και τις λεπτομέρειες των συνδέσεων βλ. Στατική Μελέτη).

Πάνω στους αμείβοντες καρφώνονται τεγίδες 6 X 8 ανά 65 εκ. και πάνω σε αυτές το σανίδωμα της στέγης. Ακολουθεί η επικάλυψη με κεραμίδια βυζαντινού τύπου, τοποθετημένα καρφωτά ή βιδωτά. Στο σανίδωμα θα καρφωθεί «καδρονιάρισμα» από μισόταβλες, επάνω στο οποίο θα διαστρωθεί διαπνέουσα στεγανωτική μεμβράνη και στη συνέχεια θα γίνουν δύο επάλληλα, κάθετα μεταξύ τους καδρονιάρισματα για τη στερέωση με βίδες αντίστοιχα των καλυπτήρων και των στρωτήρων που θα έχουν από πριν κατάλληλα τρυπηθεί. Το κάτω καδρονιάρισμα θα γίνει με καδρόνια 4X4 ανά περίπου 28 εκ. και το άνω με καδρόνια 6X4 ανά περίπου 22 εκ. Τα ζευκτά της στέγης και το σανίδωμα θα βαφούν με ειδικό βερνίκι ξύλου.

Επιχρίσματα

Προτείνεται η διατήρηση όλων των εσωτερικών και εξωτερικών επιχρισμάτων του ναού και συντήρησή τους από ειδικό συνεργείο συντηρητών. Προβλέπεται στερέωση με σφράγιση των ορίων και πλήρωση των εσωτερικών κενών με ενέματα και συντήρηση των μονόχρωμων βαφών ως έχουν (βλ. Μελέτη Συντήρησης).

Προτείνεται επίσης η κατασκευή νέων επιχρισμάτων (βλ. Μελέτη Συντήρησης) για τις νέες λιθοδομές και τις επιφάνειες των σωζόμενων τοίχων, όπου έχουν πέσει τα αρχικά επιχρίσματα. Το επίχρισμα θα εφαρμοστεί σε δύο χέρια, πεταχτό το πρώτο και πατητό το τελικό.

Οροφή

Προτείνεται η κατασκευή ξύλινης οροφής στο δυτικό τμήμα του ναού με διαστάσεις 6,08 x 11,60 μ. σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης. Η οροφή θα κατασκευαστεί από σανίδες λευκής ξυλείας και περιμετρική κορνίζα που φέρει διακοσμητικό κυμάτιο. Ο σχεδιασμός της οροφής είχε ως πρότυπο την οροφή του καθολικού της μονής Στροφάδων που επίσης φέρει απλής μορφής οροφή με κυματοφόρο περιμετρικό πλαίσιο. Τόσο το σανίδωμα όσο και η περιμετρική κορνίζα της οροφής θα βαφούν με ειδικό βερνίκι ξύλου.

Πριν από την κατασκευή της οροφής θα προηγηθεί η διαμόρφωση οριζόντιας επιφάνειας από φύλλα κόντρα πλακέ θαλάσσης πάχους 2 εκ. που θα στερεωθεί με πηχάκια κάτω από τους ελκυστήρες των ζευκτών της στέγης. Οι σανίδες της οροφής θα στερεωθούν στην κάτω πλευρά αυτής της οριζόντιας επιφάνειας που θα ενισχύσει τη διαφραγματική λειτουργία της οροφής.

Δάπεδο

Προτείνεται η συντήρηση και αποκατάσταση του δαπέδου του κυρίως ναού, που περιλαμβάνει τον καθαρισμό του δαπέδου από τα φυτά και τα φερτά υλικά, την συμπλήρωση με νέες κεραμικές πλάκες όπου υπάρχουν κενά, την στερέωση με ενέματα των κατακερματισμένων πλακών, τον καθαρισμό των βιολογικών επικαθήσεων και τη σφράγιση των αρμών με κονίαμα (βλ. Μελέτη Συντήρησης).

Τέμπλο

Προτείνεται η κατασκευή νέου ξύλινου τέμπλου κατά τα πρότυπα των ξυλόγλυπτων τέμπλων του 17^{ου} & 18^{ου} αιώνα που διατηρούνται στην Κεφαλονιά. Οι μορφές των ξύλινων στοιχείων θα είναι απλοποιημένες χωρίς ανάγλυφο διάκοσμο.

Πίσω από το ξύλινο τέμπλο προτείνεται η κατασκευή ενός μεταλλικού πλαισίου με στοιχεία ακαμψίας, που θα συνδεθεί μέσω βλήτρων με τους εξωτερικούς τοίχους και θα λειτουργήσει ως εγκάρσιο διάφραγμα ενισχύοντας το κτήριο σε ενδεχόμενη δυναμική καταπόνηση (βλ. Στατική Μελέτη).

Αγία Τράπεζα

Προβλέπεται η συντήρηση της Αγίας Τράπεζας με συγκόλληση των θραυσμάτων με εσωτερικές καρφίδες τιτανίου ή ανοξείδωτου χάλυβα. Οι δύο γωνίες θα συμπληρωθούν με λίθινα τεμάχια που θα κατασκευαστούν με την τεχνική αντιγραφής των επιφανειών θραύσης από εκμαγείο. Η Αγία Τράπεζα θα επανατοποθετηθεί πάνω σε νέα λίθινη κυλινδρική βάση.

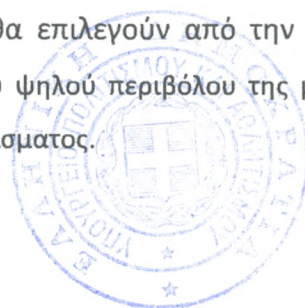
Ηλεκτρολογική εγκατάσταση

Προβλέπεται ηλεκτρολογική εγκατάσταση για τον φωτισμό του ναού εσωτερικά.

Περιβάλλον Χώρος

Κατά την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης προβλέπεται η απομάκρυνση των επιχώσεων και των προϊόντων κατάρρευσης από την ανατολική και βόρεια πλευρά του ναού. Η εργασία θα γίνει με μεγάλη προσοχή και την παρουσία αρχαιολόγου. Παράλληλα θα γίνεται διαλογή του οικοδομικού υλικού με προσεκτικό καθαρισμό από χώματα και φυτά και συγκέντρωσή του στα βόρεια του ναού. Τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη προτείνεται να απομακρυνθούν από το εσωτερικό και την περίμετρο του ναού και να συγκεντρωθούν αντίστοιχα σε θέσεις στα βόρεια, δυτικά και νότια του καθολικού. Θα ακολουθήσει απομάκρυνση των χωμάτων περιμετρικά του ναού μέχρι τη στάθμη του φυσικού βράχου.

Μετά το πέρας των εργασιών προβλέπονται μικρής κλίμακας επεμβάσεις στον περιβάλλοντα χώρο του ναού που περιλαμβάνουν εκτός από τον καθαρισμό και την απομάκρυνση των διάσπαρτων μελών, την διάστρωση θραυστού υλικού και χώματος στην περίμετρο του ναού για την εξομάλυνση του εδάφους και την κατασκευή πλακόστρωτου δαπέδου από ακανόνιστες πλάκες σε περιορισμένη έκταση μπροστά από τη νότια είσοδο του ναού. Τα διάσπαρτα μέλη θα τοποθετηθούν συγκεντρωμένα σε κατάλληλες θέσεις που θα επιλεγούν από την Εφορεία. Προβλέπεται τέλος η στερέωση με αρμολόγημα και ενέματα του ψηλού περιβόλου της μονής στα ανατολικά του καθολικού και η στερέωση των τοίχων του νότιου κτίσματος.

Γ.3.2 Παρεκκλήσιο Αγ. Νικολάου

Τοιχοποιία

Αρχικά προβλέπεται ο καθαρισμός των σωζόμενων τοίχων από τα φυτά και τα σαθρά κονιάματα. Ο καθαρισμός προβλέπεται να πραγματοποιηθεί προσεκτικά με τρόπο ώστε να διατηρηθούν όλα τα παλαιά επιχρίσματα τα οποία θα στερεωθούν από ειδικευμένο συνεργείο συντηρητών αλλά και τα εξωτερικά υγιή αρμολογήματα. Στις περιοχές της λιθοδομής που δεν καλύπτονται από επιχρίσματα θα πραγματοποιηθεί καθαρισμός των αρμών με αφαίρεση των σαθρών κονιαμάτων και των χαλαρών μικρών λίθων. Εκτός από τα σαθρά κονιάματα προτείνεται να αφαιρεθούν και τα τσιμεντοκονιάματα των επισκευαστικών επεμβάσεων του 2005. Στη συνέχεια θα γίνει προσεκτικό αρμολόγημα σε εσοχή με το προτεινόμενο κονίαμα δομής. Στους μεγαλύτερους αρμούς προβλέπεται ενσφήνωση μικρών λίθων (τσιβίκωμα) για την ενίσχυση της φέρουσας ικανότητας της τοιχοποιίας, ενώ στις μεγάλες ρωγμές προτείνεται, όπου είναι δυνατόν, η αντικατάσταση των μικρών λίθων με μεγαλύτερους και λιθοσυρραφές ή συρραφές με λάμες από ανοξείδωτο χάλυβα. Οι εργασίες της αποξήλωσης των σαθρών και νεώτερων κονιαμάτων και της αντικατάστασής τους με νέα, προτείνεται να γίνει τμηματικά, ειδικά στον βόρειο και ανατολικό τοίχο.

Κατά τη στερέωση των επιχρισμάτων και την επισκευή των αρμολογημάτων θα ληφθεί μέριμνα για την τοποθέτηση σωληνίσκων για την εφαρμογή των ενεμάτων που θα ακολουθήσει. (Αναλυτικά για το κονίαμα δομής και κονίαμα ενέματος βλ. Μελέτη Συντήρησης).

Για την αποκατάσταση της αρχικής μορφής του ναού θα πραγματοποιηθεί η συμπλήρωση της περιμετρικής τοιχοποιίας μέχρι τη στάθμη της στέγης συμπεριλαμβανομένων των αετωμάτων. Στη στέψη των τοίχων θα κατασκευαστεί διάζωμα από οπλισμένο σκυρόδεμα σε εσοχή 20-25εκ. από την εξωτερική παρειά του τοίχου (βλ. Στατική Μελέτη). Οι συμπληρώσεις της τοιχοποιίας θα γίνουν με λίθους από διαλογή του οικοδομικού υλικού που βρίσκεται διάσπαρτο στο περιβάλλον του μνημείου και συνδετικό υλικό όμοιο με το κονίαμα που προτείνεται για την συντήρηση της υφιστάμενης

τοιχοποιίας (βλ. Μελέτη Συντήρησης). Οι νέοι τοίχοι θα ενισχυθούν με διάστρωση γεωπλέγματος στις γωνίες, σε στάθμες ανά 1,25-1,50 μ. (βλ. Στατική Μελέτη), ενώ μέριμνα θα ληφθεί για την σύνδεση των νέων λιθοδομών με τις υπάρχουσες με λίθινα κλειδιά. Γενικά, η μορφή των νέων λιθοδομών θα προσομοιάζει στην αρχική τοιχοποιία με μικρού μεγέθους λίθους και το πάχος τους σε κάθε περίπτωση θα είναι ίδιο με αυτό του σωζόμενου τοίχου. Για τη διάκριση των νέων λιθοδομών από τα αυθεντικά τμήματα της υπάρχουσας τοιχοποιίας, προτείνεται η παρεμβολή φύλλου μολύβδου.

Κοσμήτης

Προβλέπεται η αποκατάσταση του λίθινου κοσμήτη στην απόληξη της κόγχης του ιερού με συμπλήρωση νέων λίθινων μελών που θα διαμορφωθούν κατάλληλα στην επαφή τους με τα σωζόμενα αυθεντικά τμήματα του κοσμήτη.

Ανοίγματα

Για την αποκατάσταση των ανοιγμάτων προβλέπεται η στερέωση και η αποκατάσταση των κατακόρυφων παρειών από αργολιθοδομή, των λίθινων οριζόντιων ανωφλίων και των λίθινων εξωτερικών πλαισίων. Οι επεμβάσεις στις παρειές των ανοιγμάτων ακολουθούν τις γενικότερες επεμβάσεις στην τοιχοποιία. Για τα ανώφλια και τα εξωτερικά πλαίσια των σωζόμενων βόρειων ανοιγμάτων, που διατηρούνται σε καλή κατάσταση, δεν προβλέπεται κάποια επέμβαση πέρα από επιφανειακό καθαρισμό. Το άνοιγμα της δυτικής θύρας προβλέπεται να αποκατασταθεί σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης με επαναχρησιμοποίηση των διάσπαρτων αρχιτεκτονικών μελών του λίθινου πλαισίου της. Το ανώφλι και το πλαίσιο θα συμπληρωθεί με νέα λίθινα μέλη.

Στην νότια πλευρά προτείνεται να αποκατασταθούν τα ανοίγματα, σύμφωνα με τα στοιχεία που θα προκύψουν από τη διερεύνηση των προϊόντων κατάρρευσης του νότιου τοίχου, για την οποία απαιτείται ανασκαφή. Στα σχέδια της μελέτης παρουσιάζεται μία υποθετική αποκατάσταση των ανοιγμάτων με βάση τα πρότυπα της εκκλησιαστικής αρχιτεκτονικής στην Κεφαλονιά. Τα εξωτερικά πλαίσια θα είναι λίθινα με επανάχρηση των παλαιών μελών που θα αποκαλυφθούν στην νότια πλευρά του ναού.

Όλα τα σωζόμενα λίθινα μέλη προβλέπεται να καθαριστούν από βιογενείς κρούστες και άλλες επικαθήσεις ενώ τα επιμέρους θραύσματα θα συγκολληθούν με εσωτερικές καρφίδες τιτανίου. Όπου απαιτείται συμπλήρωση λίθινων μελών θα γίνει με συμπλήρωμα από φυσικό λίθο που θα κατασκευαστεί με την τεχνική της αντιγραφής των επιφανειών θραύσης από εκμαγείο και θα συγκολληθεί στο αυθεντικό μέλος με εσωτερικές καρφίδες τιτανίου (βλ. Μελέτη Συντήρησης).

Κουφώματα

Προτείνεται η κατασκευή ξύλινων κουφωμάτων σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης. Η δυτική θύρα προβλέπεται να κατασκευαστεί δίφυλλη καρφωτή αναρτημένη απευθείας από τον τοίχο. Τα εξαρτήματα που θα φέρει (μάνταλα, κλειδαριές, κρίκοι, μεντεσέδες) θα είναι μεταλλικά σφυρήλατα σε

χρώμα μαύρο. Στα παράθυρα του ναού προτείνεται η κατασκευή κουφωμάτων και εξωτερικών σιδεριών όμοιων με του καθολικού. Όλα τα κουφώματα θα κατασκευαστούν από ξύλο δρυός, φουρνισμένο και προστατευμένο κατά της προσβολής από ξυλοφάγα έντομα και θα βαφούν με ειδικό βερνίκι ξύλου.

Στέγη

Προτείνεται η κατασκευή νέας ξύλινης στέγης από ξυλεία καστανιάς, σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης. Οι φορείς της νέας στέγης είναι ατελή ζευκτά, τα οποία αποτελούνται από ελκυστήρες και αμείβοντες 12 X 18 και τοποθετούνται ανά 133 εκ. Οι ξύλινοι ελκυστήρες της στέγης θα στερεωθούν πάνω στο περιμετρικό διάζωμα από οπλισμένο σκυρόδεμα. (Για τον στατικό υπολογισμό της ξύλινης στέγης και τις λεπτομέρειες των συνδέσεων βλ. Στατική Μελέτη).

Πάνω στους αμείβοντες καρφώνονται τεγίδες 6 X 8 ανά 65 εκ., πάνω σε αυτές το σανίδωμα της στέγης και στη συνέχεια φύλλα από κόντρα πλακέ θαλάσσης για την ενίσχυση της ακαμψίας του σανιδώματος. Ακολουθεί η επικάλυψη με κεραμίδια βυζαντινού τύπου, τοποθετημένα καρφωτά ή βιδωτά. Στο σανίδωμα θα καρφωθεί «καδρονιάρισμα» από μισόταβλες, επάνω στο οποίο θα διαστρωθεί διαπνέουσα στεγανωτική μεμβράνη και στη συνέχεια θα γίνουν δύο επάλληλα, κάθετα μεταξύ τους καδρονιάρισμα για τη στερέωση με βίδες αντίστοιχα των καλυπτήρων και των στρωτήρων που θα έχουν από πριν κατάλληλα τρυπηθεί. Το κάτω καδρονιάρισμα θα γίνει με καδρόνια 4X4 ανά περίπου 28 εκ. και το άνω με καδρόνια 6X4 ανά περίπου 22 εκ. Τα ζευκτά και το σανίδωμα της στέγης θα βαφούν με ειδικό βερνίκι ξύλου.

Επιχρίσματα - Τοιχογραφίες

Προτείνεται η διατήρηση όλων των εσωτερικών επιχρισμάτων του ναού, τοιχογραφημένων και μη, και συντήρησή τους από ειδικό συνεργείο συντηρητών. Προβλέπεται στερέωση με σφράγιση των ορίων και πλήρωση των εσωτερικών κενών με ενέματα (Αναλυτικά για την συντήρηση των επιχρισμάτων και των τοιχογραφιών βλ. Μελέτη Συντήρησης).

Προτείνεται επίσης η κατασκευή νέων επιχρισμάτων (βλ. Μελέτη Συντήρησης) για τις εσωτερικές επιφάνειες των νέων λιθοδομών και των σωζόμενων τοίχων, όπου έχουν πέσει τα αρχικά επιχρίσματα. Το επίχρισμα θα εφαρμοστεί σε δύο χέρια, πεταχτό το πρώτο και πατητό το τελικό.

Εκτός από τις σωζόμενες τοιχογραφίες του ανατολικού και βόρειου τοίχου πρέπει να προβλεφθεί η συντήρηση των τοιχογραφιών του νότιου κατακείμενου τοίχου, σπαράγματα των οποίων αποκαλύφθηκαν σε επιφανειακή έρευνα, με την παρουσία της αρχαιολόγου της Εφορείας κα. Ελ. Παπαφλωράτου.

Δάπεδο

Προτείνεται η προσεκτική αφαίρεση των τσιμεντοπλακιδίων, η αποξήλωση του υποστρώματός τους και εκσκαφή σε βάθος τουλάχιστον 20 εκ. κάτω από την τελική στάθμη του δαπέδου. Η

αποξήλωση του σημερινού δαπέδου πέρα από την εξυγίανση του υποστρώματος αποσκοπεί στην διερεύνηση τυχόν παλαιότερου δαπέδου σε χαμηλότερη στάθμη. Αν αποκαλυφθεί παλαιότερο δάπεδο, θα συντηρηθεί και θα συμπληρωθεί αναλόγως σε όλη την επιφάνεια του ναού.

Αν δεν βρεθεί παλαιότερο δάπεδο θα ακολουθήσει εξυγίανση του υποστρώματος με διάστρωση θραυστού υλικού το οποίο θα καλυφθεί με φύλλο πολυαιθυλενίου, πάνω στο οποίο θα κατασκευαστεί ελαφρά οπλισμένη με δομικό πλέγμα πλάκα από σκυρόδεμα πάχους 8-10 εκ. Η λεπτή αυτή πλάκα θα αφίσταται από τους τοίχους του μνημείου κατά 5 εκ. Πάνω σε αυτήν θα επικολληθούν, στην αρχική τους θέση, με κονίαμα τα τσιμεντοπλακίδια, αφού προηγηθεί ο καθαρισμός τους. Τυχόν κενά θα καλυφθούν με νέα τσιμεντοπλακίδια.

Τέμπλο

Προτείνεται η κατασκευή χαμηλού ξύλινου στηθαίου σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης στη θέση του αρχικού τέμπλου. Το στηθαίο θα κατασκευαστεί από λευκή ξυλεία και θα βαφεί με ειδικό βερνίκι ξύλου.

Αγία Τράπεζα

Προβλέπεται η αποκατάσταση της Αγίας Τράπεζας με τοποθέτηση νέας λίθινης πλάκας στον σωζόμενο κίονα. Θα προηγηθεί ανάταξη στην κατακόρυφο και στερέωση του κίονα.

Περιβάλλον Χώρος

Κατά την έναρξη των εργασιών αποκατάστασης προβλέπεται η απομάκρυνση των επιχώσεων και των προϊόντων κατάρρευσης από την βόρεια, τη δυτική και τη νότια πλευρά του ναού. Η εργασία θα γίνει με μεγάλη προσοχή και με την παρουσία αρχαιολόγου. Παράλληλα θα γίνεται διαλογή του οικοδομικού υλικού με προσεκτικό καθαρισμό από χώματα και φυτά και συγκέντρωσή του σε κατάλληλες θέσεις. Ειδικά στη νότια πλευρά, όπου βρίσκεται πεσμένος ο νότιος τοίχος απαιτείται τμηματική αποχωμάτωση και με την παρουσία συντηρητή καθώς αναμένεται να αποκαλυφθούν πολλά σπαράγματα του γραπτού διακόσμου.

Μετά το πέρας των εργασιών αποκατάστασης του ναού προβλέπονται μικρής κλίμακας επεμβάσεις στον περιβάλλοντα χώρο που περιλαμβάνουν εκτός από τον καθαρισμό και την απομάκρυνση του διάσπαρτου οικοδομικού υλικού, την κατασκευή χαμηλού αναλημματικού τοίχου από ξηρολιθοδομή στη δυτική και νότια πλευρά του ναού και την αποκατάσταση – συμπλήρωση του πλακόστρωτου δαπέδου στα δυτικά.

Προβλέπεται τέλος η αποκατάσταση της λιθοδομής και του θόλου του παρακείμενου οστεοφυλακίου στα βόρεια του ναού και η διάστρωση θραυστού υλικού και χώματος στην περίμετρο του ναού για την εξομάλυνση του εδάφους.

ΛΕΩΡΚΙΟΣ ΝΙΝΟΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝ ΜΗΧΑΝΙΚΟΣ ΕΜΠ
ΜΕΛΟΣ ΤΕΕ ΑΡΙΘΜΟΣ ΜΗΤΡΩΟΥ 82502
ΚΑΡΑΜΑΝΛΑΚΗ 12 ΑΘΗΝΑ 11253 ΤΗΛ. 21086663933
Α.Φ.Μ. 0714682263 - Δ.Ο.Υ. Ι.Λ. ΑΘΗΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Γ. Φ. Αντζουλάτος, 1994, «Το Μοναστήρι των Αγίων Φανέντων στην Κεφαλονιά κατά τις μαρτυρίες περιηγητών του ΙΘ' αιώνα», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 6, 279-291.
- Γ. Φ. Αντζουλάτος, 1999, «Οι Φανέντες Άγιοι Μάρτυρες στην Κεφαλονιά», *Κεφαλληνιακά Χρονικά* 8, 177-207.
- Γ. Φ. Αντζουλάτος, 2005, *Οι Άγιοι Φανέντες. Οι ομολογητές άγιοι της Κεφαλονιάς Γρηγόριος – Θεόδωρος – Λέων*, Αθήνα 2005.
- Γ. Φ. Αντζουλάτος, 2008, «Οι προφορικές περί των Αγίων Φανέντων παραδόσεις και η τεκμηρίωσή τους», στο Γ.Ν. Μοσχόπουλος (επιμ.) *Λαογραφία-Εθνογραφία στα Επτάνησα, Γηγενή στοιχεία - Επιρροές - Αφομοιώσεις - Σύγχρονη πραγματικότητα*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αργοστόλι 2008, 589-604.
- Δ. Ρηγάκου, 1996, «Η Μονή των Αγίων Φανέντων Σάμης και οι τοιχογραφίες του ναού του Αγίου Νικολάου», στο Γ.Ν. Μοσχόπουλος (επιμ.) *Κεφαλονιά, Ένα Μεγάλο Μουσείο*, Αργοστόλι 1996, τμ. 3, 242-248.
- Η. Τσιτσέλης, 1960, *Κεφαλληνιακά Σύμμικτα*: 374-376. Αθήνα: Τύποις Μηνά Μυρτίδη.

